

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye'nin "Sinir-Ülke" Niteliği: Farklı Stratejik Kùltürler Arasında Türk Dis Politikası

AUTHORS: Haluk ÖZDEMİR

PAGES: 7-46

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421909>

Türkiye’nin “Sınır-Ülke” Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası

Haluk ÖZDEMİR¹

Özet

Türkiye’nin jeopolitik konumu, diğer tüm ülkeler gibi onun dış politika sorunları karşısındaki davranışlarını şekillendirmektedir. Ancak Türkiye’yi diğer ülkelerden ayıran en önemli özelliklerden biri, onun farklı stratejik kültürler ve farklı algılamalara sahip ülkelerle çevrilmiş olması, yani birbirinden son derece farklı alt-sistemler arasında bir “sınır-ülke” konumunda olmasıdır. Bir tarafta ilişkilerini kurumsal düzeyde yürüten ve post-modern olarak nitelenebilecek bir uluslararası sistem, yani Avrupa, diğer tarafta reelpolitik ilkelerin büyük ölçüde geçerliliğini koruduğu Ortadoğu ve Kafkaslar. Uluslararası sorunlar karşısında tamamen farklı davranış modelleri ve algılamalara sahip bu stratejik kültürler arasında sıkışan Türkiye’nin dış politika sorunlarının büyük bir kısmı bu konumundan kaynaklanmaktadır. Bir tarafta ait olmayan ve katılmaya çalıştığı Avrupa alt-sisteminin öngördüğü bir siyasal model ve buna dayalı davranış şekilleri, diğer tarafta kendi güvenliğine yönelik önemli tehditlerin kaynağı olan Ortadoğu arasında sıkışan Türkiye, bu durumdan kaynaklanan çelişkileri çözmek zorundadır. Bu makale, Avrupa ve Ortadoğu’ya ait olma temelinde şekillenen ve ulusal kimliğe dair kültürel tartışmalara girmemekte, daha çok bu farklı alt-sistemlerin öngördüğü farklı dış politika tarzları arasındaki gerilimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu gerilimler daha çok Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan nispeten yeni gerilimlerdir. Jeopolitik konumdan kaynaklanan sorunların çözülmesi, Türkiye’nin sınır-ülke niteliğini ortadan kaldırmaz, ancak bazı dezavantajların avantaja dönüşmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar kelimeler: *Türk Dış Politikası, Stratejik Kültür, Uluslararası Sistem, Sınır-Ülke, Jeopolitik.*

¹Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, halukozdemir@kku.edu.tr, halukmail@yahoo.com

Turkey as a “Borderland” Country: Turkish Foreign Policy Between Different Strategic Cultures

Abstract

The geopolitical position of Turkey, like any other country, shapes its foreign policy behaviour. However, Turkey’s “borderland” position between different strategic cultures and the fact that it is surrounded by countries, which have radically different views of international politics, separates Turkey from other countries. On one side, in Europe, there is an international system where countries carry out their relations among themselves on institutional and legal bases, on the other side, there are the Middle East and the Caucasus where the main principles of realpolitics are still at work. Most of the foreign policy problems that Turkey faces in the post-Cold War world stems from being located between these different and sometimes contradicting perceptions and modes of action based on different strategic cultures. On one side, there is the Kantian Europe where Turkey aspires to join, and on the other side, there is the Hobbesian Middle East from where most of Turkey’s security problems emerge. Focusing on the tensions between different strategic cultures, the primary concern of this article is not the cultural issues revolving around the Middle Eastern (Islamic) or European (secular) models of national identity. Instead, the focus is on the tensions between different foreign policy approaches that are prescribed or required by different strategic cultures surrounding Turkey. These tensions are relatively new, peculiar to the post-Cold War era. Undoubtedly, solving such tensions does not change the borderland position of Turkey, but it can bring forward the advantages of being a borderland country while minimizing the disadvantages and problems.

Keywords: *Turkish Foreign Policy, strategic culture, borderland, international system, geopolitics.*

“İnsan yapımı hiçbir sınıflandırmada kendisi için ‘uygun bir yer’ ayrılmamış şeyler de vardır. Onlar nerede olurlarsa olsun yanlış yerdedir, yani saf ve tam olarak tanımlanan hiçbir yere ait değildir. Sağlık ve netlik arayanlar bu sorunlar karşısında çaresiz kalırlar. Onları başka bir kategoriye sokmak yetmez, onlardan tamamen ve kalıcı olarak kurtulmak, onları yakmak, zehirlemek, paramparça etmek, kılıçtan geçirmek gerekir. Bunlar çoğu zaman hareketli şeylerdir ve kendileri için ayrılan yerde durmazlar ve kafalarına göre yer değiştirirler. Bu şeylerin yarattığı asıl sorun, davetli ya da davetsiz bütün sınırları geçmeleridir. Kendi konumlarını kendileri kontrol eder ve saf bir kategori arayışında olanların onlara yer bulma çabalarıyla alay ederler. Sonuçta da tüm sınıflandırmaların onarılamaz kırılmalık ve zaafiyetlerini açığa çıkarırlar.”²

Bir ülkenin coğrafyası, o ülkenin dış politikalarının uygulanacağı genel çerçeveyi çizer. Örneğin ABD ve İngiltere’nin bugünkü dış politika kültürünün, süreklilik arzeden çevresel ve coğrafi parametreler tarafından şekillendirildiğini söyleyebiliriz. Her iki ülke de kendilerini güçlü kıta Avrupası ülkelerinden ayıran okyanus ve denizlerin sunduğu avantajlar çerçevesinde politikalar üretti. Bu avantajlar, onların soğukkanlı ve zamana yayılabilen sabırlı politikalarının temelinde yatan coğrafi koşuldu. Diğer taraftan Fransa, Almanya, Rusya gibi doğal savunma yapılarından yoksun ülkeler tarih boyunca güvenliklerini hızlı karar verme ve disiplin ilkeleri üzerine inşa ettiler. İngiltere’nin kıta Avrupası politikasından uzak durmaya çalışan dengeleyici rolü, Almanya’nın coğrafi zorunluluklar nedeniyle tarih boyunca iki cepheli savaştan kaçınmaya çalışarak karmaşık ittifak ilişkilerine girmesi, bu gerçeği ihmal eden Alman politikacıların ise başarısızlıkları, ABD dış politikasına hakim olan idealist söylem ve bunların reelpolitik uygulamalar için gerekçelendirilmesi bu ülkelerin dış politikalarına özgü temel niteliklerdir. Jeopolitik konum belirli dış politika yaklaşımlarını ülkelere dayatmaktadır. Küreselleşme ile birlikte coğrafyanın kısıtlayıcı etkileri azalmış olsa da (ama ortadan kalkmamış) coğrafi koşullar ülkelerin güvenlik algılamaları ve dış politikalarının düşünsel çerçevesini şekillendirir.

Farklı dış politika kültürleri ile çevrelenen Türkiye için ise diğer devletler gibi tipik bir dış politika profili tanımlamak kolay değildir. Türkiye’nin statükocu bir yaklaşıma sahip olduğu, Batıcı bir yaklaşım sergilediği ya da küresel güçler arasındaki dengeleri gözetken politikalar izle-

² Zygmunt Bauman, *Postmodernity and Its Discontents*, Cambridge, Polity Press, 1997, s. 6.

diği söylenebilir.³ Ancak bunun ötesine geçen daha derin analizlere ve örneğin statükocu yaklaşımın nedenlerini açıklayan saptamalara da gereksinim vardır. Türkiye'nin heterojen bir yapıya sahip çevresi, basit bir konum tanımlamasını imkânsız hale getirmektedir. Hemen her çalışmada dikkat çekilen Türkiye'nin eşsiz jeopolitik konumu, yani dünya politikasındaki en istikrarsız bölgeler olan Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanların tam ortasında yer alması yeterince irdelenmiş bir saptama değildir. Bu saptama tek başına bir analiz değil, yalnızca bir çıkış noktasıdır.

Dış politikanın yapısına ilişkin tipolojiler ağırlıklı olarak Soğuk Savaş yıllarına ve daha öncesine ait genellemelerdir. Oysa Soğuk Savaş sonrasında hemen hemen bütün ülkeler dış politika kimlikleri ve davranışlarını yeniden tanımlamak zorunda kalmış, uluslararası politikada kendisini yeniden konumlandırmaya çalışan Türkiye ise diğer ülkelerden daha fazla belirsizlikle karşılaşmıştır. Bu dönemde en radikal değişimlerin yaşandığı yerler Türkiye'nin çevresindeki bölgeler olmuştur. Dolayısıyla yeni bir dış politika konumu tanımlanmaya yönelik çabalar bu döneme damgasını vurmuştur.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde kendisini hiç de hazırlıklı olmadığı ve hızlı değişime uyum zorluklarından kaynaklanan bir dizi uluslararası krizle karşı karşıya bulmuştur. 1991 Körfez Krizi, Yunanistan'la yaşanan Kardak krizi, Suriye ile PKK konusunda yaşanan ve Abdullah Öcalan'ın sınırışı edilmesiyle sonuçlanan kriz, İkinci Körfez Savaşı'nda ABD ile yaşanan tezkere krizi ve Türkiye'nin adaylık konumu hakkında Avrupa Birliği (AB) ile yaşanan krizler bunlardan yalnızca birkaçıdır. Bu krizler için bulunan kısa vadeli çözümler, 1990 ve 2000'li yıllarda Türk dış politikasına ve güvenlik stratejilerine yön vermiştir. Buradaki asıl eleştiri noktası, uluslararası politikada ağırlığı olan devletlerin krizlere yön vermesi gerekirken Türkiye gibi bölgesel bir gücün politikalarının krizler tarafından yönlendirilmesidir.⁴

Türkiye, çoğu zaman küresel ya da bölgesel çapta kendine özgü bir dış politikaya sahip olmamakla eleştirilen bir ülkedir. Bu eleştiriler, genel olarak doğu ile ilişkilerin batı ile olan ilişkilerin bir fonksiyonu olması bağlamında özetlenebilir. Örneğin Türkiye Ortadoğu'daki komşularıyla ilişkilerini yürütürken, ABD ve Avrupa ile ilişkileri çerçevesinde ve onların amaçları bağlamında bir tavır sergilemekle eleştirilir. Komşularıyla ya

3 Baskın Oran, "TDP'nin Temel İlkeleri," Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.46-53.

4 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 33-34 ve 61-63.

da Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirmesi, AB üyeliğine yapacağı katkı açısından değerlendirilir. Ancak Soğuk Savaşın sonu Türkiye'yi yeni bir jeopolitik konuma oturttuğu için yeni dış politika arayışlarının varlığı da inkâr edilemez. Bu arayışlar, yeni jeopolitik konumun belirsizliği ile birleştiğinde Türk dış politikasında karşılaşılan sorunların çözümlenmesini de zorlaştırmaktadır.

Türk dış politikasının kuruluştan bu yana “yurtta barış dünyada barış” deyişiyle ifade bulan ve komşularıyla iyi geçinme ve onların işlerine karışmama ilkesi çerçevesinde yürütüldüğü söylenebilir. Gerçekten de bu politikayı yürütebilmek için Türkiye büyük çabalar harcamıştır. Ancak cumhuriyet döneminde izlenen dış politikadan kafamızı kaldırıp Türkiye'nin komşularına baktığımızda ilişkilerin sorunsuz olarak yürüdüğü tek bir ülkenin bile olmadığı görülür. Yunanistan'la Ege, Kıbrıs ve Batı Trakya, Suriye ile PKK, su ve Hatay, İran'la siyasal İslam ve PKK, Ermenistan'la soykırım iddiaları akla ilk gelen örneklerdir. Komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi temel ilke olarak benimsemiş bir ülkenin bu kadar sorun yaşaması düşündürücüdür.

Türk dış politikasının sürekliliğine, potansiyelini gerçekleştirememesine, uzun vadeli hedef eksikliğine veya iyi ilişkiler geliştirmedeki başarısızlığına yönelik eleştirilere olası cevaplar Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklanan ikilemlere uzanır.⁵ Bu makale ile yapılmak istenen, bu çıkış noktasından hareketle Türk dış politikasındaki ikilemlere ilişkin analitik saptamalar yapmaktır. Bir başka deyişle bu çalışmanın amacı Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemini vurgulamak değil, bu konunun dış politika sonuçlarına ilişkin bir değerlendirme yapmaktır.

Türkiye, farklı stratejik kültürlerle sahip bölgelerle çevrelendiği için dış politikalarında farklı algı ve yaklaşımlara sahip bir komşular grubu ile ilişkilerini yürütmek durumundadır. Örneğin Avrupa ve Ortadoğu'daki ülkelerin dış politikalarına yön veren stratejik kültürlerin aynı olduğu söylenemez. Türkiye'nin batısında, yani Avrupa'da hukuka dayalı ve kurumsal çerçevede yürütülen bir uluslararası ilişkiler bütününe rağmen, Türkiye'yi çevreleyen diğer bölgelerde devletler arasındaki ilişkiler reelpolitik ilkelere göre ve kurumsal çerçeveden yoksun güç mücadeleleri şeklinde yürütülmektedir. Bir tarafta aralarındaki ilişkileri ortak kurallara göre ve bir toplum anlayışıyla yöneten ülkeler grubu, diğer tarafta, yani Ortadoğu'da uluslararası toplum tarafından kabul gören ortak ve genel ilkeleri redde-

⁵ Baskın Oran, “TDP'nin Kuramsal Çerçevesi,” *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 25-26.

den ve sorgulayan ülkeler yer almaktadır. Avrupa'da ekonomi, hukuk ve işbirliği temelinde bütünleşme ön plana çıkarken Ortadoğu'da güvenlik ve parçalanma kaygıları ülkelerin dış politikalarına yön vermektedir.

Aralarındaki ilişkileri yürütürken farklı yaklaşımlara sahip bu komşulara karşı tutarlı bir dış politika oluşturmanın zorlukları açıktır. Realizme göre anarşik kuralların geçerli olduğu bir ortamda uluslararası hukuk kural ve ilkelerine veya ideallere dayalı bir dış politika izlemek saflıktır ve başarılı olamaz.⁶ Bu kuralların geçerli olduğu ortamlarda anarşik kurallara uygun reelpolitik uygulamalar ise diğer aktörler tarafından kötü niyetlilik olarak algılanır. Bu farklılaşmalar Türkiye için tek tip bir dış politika yaklaşımının başarı şansını azaltmakta, ilkeli ve tutarlı bir dış politika formülasyonu ve performansını ise zorlaştırmaktadır.

Bu makale, Soğuk Savaş sonrasına özgü bir durum olarak Türkiye'nin farklı stratejik kültürler arasında sıkışmasından kaynaklanan sorunları vurgulamaktadır. Türkiye'nin batısında entegrasyon ve işbirliğine dayalı bir stratejik kültür, doğusunda ise parçalanma ve çatışmayı ön plana çıkaran güvenlik sorunları hakimdir. Bir yandan Avrupa'nın kurumsal çerçevede gelişen ve ortak kurallara dayalı stratejik kültürünü benimserken aynı zamanda Ortadoğu ve Kafkasların reelpolitik kültürü ile iç içe yaşamak zorunda kalan Türkiye bu çelişkili durum nedeniyle dış politikasında zaman zaman sorunlar yaşamaktadır. Örneğin PKK sorunu önemli bir dış politika sorunudur, ancak Avrupalılar bu sorunu bir özgürlük sorunu olarak ele alırken Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri açısından bu bir güvenlik sorunudur. Bir tarafın çözüm olarak önerdiği politikalar diğer taraf için yeni güvenlik zaafiyetleri ve yeni sorunların çıkış noktaları olarak algılanmaktadır. Farklı stratejik kültürler aynı sorunları farklı yorumladıkları için bu sorunlar karşısında farklı (dış politika) davranışlar(1) önermektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde uluslararası alt-sistemler kavramsal olarak ele alınarak farklı stratejik kültürlerin varlığına dikkat çekilecektir. Daha sonra bu farklı stratejik kültür ve kimliklere örnek olarak Türkiye'nin çevresindeki Avrupa ve Ortadoğu alt-sistemlerinin stratejik kültürleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Burada stratejik kimlik kavramıyla kastedilen şey kültürel kimlik sorunları ve iç politikadaki Batıcı ve gelenekselci kimlik tartışmalarından ziyade dış politikanın yürütülmesine ilişkin tarzlar ve yaklaşımlardır. Bu bakımdan, literatürde Türk dış politikası hakkında ortaya konmuş klasik kültürel kimlik-dış politika ilişkisi tartış-

⁶ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Revised by Kenneth W. Thompson, Sixth Edition, New York, McGraw Hill, 1985, s. 5-7, 14-15 ve 293-327.

malarının dışında onlardan farklı bir çerçeve çizilmektedir. Daha sonraki bölümlerde Türkiye'nin bu farklı stratejik kültürler arasındaki konumu ve "sınır-ülke" niteliği ortaya konulacaktır. Sınır-ülke konumunda yer alan bir ülkenin genel olarak sahip olduğu avantaj, dezavantaj, fırsat ve risklerin yanısıra bu ülkelerin uluslararası politikaya bakışları yine önce kavramsal olarak değerlendirilecek, daha sonra aynı fırsat ve riskler Türkiye açısından ele alınacaktır.

Uluslararası Sistem, Alt-sistemler ve Farklı Stratejik Kültürler

Uluslararası ilişkilerde egemen paradigma olan realizme ve özellikle neorealist yaklaşıma göre uluslararası sistemin yapısı devletleri belirli şekillerde davranmaya yönlendirir. Bu yaklaşımlara göre tek bir uluslararası sistem vardır ve bu sistem devletler ve bölgeler arasındaki farklılıkları önemsiz kılar.⁷ Bu da, güvenlik ve güç arayışı temelinde ortak bir stratejik kültür yaratmaktadır. Ülkelerin tarihleri, kültürel yapıları veya siyasi rejimleri ne olursa olsun güvenliklerini sağlayabilmek için benzer politikalar izlerler. ABD ve Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş yıllarında bunun en somut örnekleri olmuştur. Tamamen farklı dünya görüşüne sahip bu iki süper güç, dış politikaları açısından değerlendirildiğinde benzer davranışlar sergilemişlerdir. Sistemin anarşik yapısından kaynaklanan zorunluluklar ülkeler arasındaki farklılıkları önemsiz hale getirdiği için realistler genel olarak iç politikayla ilgilenmezler ve iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini ihmal edilebilir düzeyde bulurlar.

Ancak genel bir uluslararası sistemin yanısıra, bu sistemden ve birbirlerinden çeşitli bakımlardan farklılık gösteren alt-sistemler de vardır. Bir devlet grubunun alt-sistem olarak tanımlanabilmesi için gerekli bazı özellikler saptanabilir.⁸ Bu çalışma açısından önemli olanları özetle vurgulayacak olursak, sistemin öncelikle coğrafi ve tarihsel olarak hem içerideki aktörler hem de dışarıdakiler tarafından ayrı bir bölge ya da davranış alanı (*theatre of operation*) olarak kolaylıkla algılanabilmesi gerekir. Bir başka deyişle sistemin sınırları olmalıdır. Bu sınırlar içerisinde aktörler arasındaki etkileşim ve ilişkilerin örüntüsü düzenli ve yoğun olmalı, yani alt-sistemin kendine özgü davranış kalıpları gözlemlenebilmelidir. Aktörler arasında birbirlerinin davranış ve politikalarını etkileyebilecek kadar

⁷ Uluslararası sistem konusunda genel bir literatür değerlendirmesi için bkz. Atilla Eralp, "Sistem," Atilla Eralp (ed.) *Devlet ve Ötesi. Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 125-153.

⁸ William R. Thompson, "The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory," *International Studies Quarterly*, vol. 17, no 1, March 1973, s. 93 ve 101.

bir yakınlık, yani kurumsal ilişkiler veya bölgesel çapta bir örgütlenme olmalıdır. Burada vurgulanması gereken nokta, hemen her alt-sistem içerisinde farklı niteliklerde örgütlenme yapılarının bulunmasıdır. Önemli olan bu örgütlerin niteliksel farklılıklarıdır. Örneğin AB, diğer bölgesel örgütlenmelerden tamamen farklı bir niteliğe sahiptir. Bunların yanısıra sistemi oluşturan aktörler arasında belli derecede etnik, dilsel, kültürel, sosyal ve tarihsel bağlar bulunması gerekir.

Buna rağmen alt-sistem kavramının mutlaka bir coğrafya ile sınırlı olma zorunluluğu da yoktur. Coğrafi bir bölgenin ötesinde ekonomik ya da siyasal ilişkiler yoluyla da bir alt-sistem oluşabilir. Örneğin ABD ve Avrupa devletlerinin coğrafi olmayan ancak (stratejik) kültür temelinde bir Batı alt-sistemini oluşturduğu söylenebilir. Burada önemli olan, aktörlerin benzer yaklaşımlar, algılamalar, amaçlar ve davranışlar göstermeleridir. Bir başka deyişle aralarındaki ilişkileri belli bazı ilkelere dayandırmış ülkeler bir alt-sistem olarak tanımlanabilir.

Bölgesel veya kültürel sistemlerden ayrı olarak farklı niteliklere sahip devletlerin oluşturdukları alt-sistemlerden de söz edilebilir. Sorensen uluslararası sistemdeki devletleri, Westphalia tipi (modern), post-modern ve pre-modern olmak üzere üçlü bir sınıflandırma ile ele almaktadır.⁹ Her üç devlet tipinin de uluslararası ilişkilere yaklaşımı ve egemenlik anlayışı birbirinden farklıdır. Westphalia tipi modern devlet genel uluslararası sisteme hâkim olan devlet anlayışıdır. Post-modern devlet ise daha çok Avrupa alt-sistemine özgü ve aralarındaki ilişkileri egemenlik paylaşımına dayalı hukuksal ve kurumsal düzlemde yürüten devletlerdir. Pre-modern devlet tipi Sorensen'a göre daha çok Sahra Afrikası'nda yaygın olan iç bütünlüğünü sağlayamamış, dış yardımlara bağımlı zayıf devlet tipidir. Bu çalışmada pre-modern devlet tipi, uluslaşma sürecini tamamlayamadığı için kimlikli farklılıklar nedeniyle kendini güvensiz hisseden zayıf devletler olarak yorumlanmaktadır. Bu devletlerin tehdit algılaması yüksek olduğu için daha çatışmacı oldukları söylenebilir.

Cooper da yeni dünya düzenini üç farklı grup devletin oluşturduğu sistemler ve farklı düzenler olarak yorumlamaktadır.¹⁰ Buna göre yeni düzende pre-modern, modern ve post-modern olmak üzere üç farklı dünya vardır. Pre-modern dünyada ulusal kimlik oluşumu zayıf olduğu için in-

⁹ Georg Sorensen, "States are Not 'Like Units': Types of State and Forms of Anarchy in the Present International System," *The Journal of Political Philosophy*, vol. 6, no 1, March 1998, s. 79-98.

¹⁰ Robert Cooper, *Post-Modern State and the New World Order*, Demos, 2000.

sanlar imparatorluk ve kaos arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlar ve kimse imparatorluğu seçmediği için kaos tercih edilmiştir.¹¹ Bu kaosun nedeni pre-modern dünyada devletlerin zayıf olması ve bunun da devlet-dışı aktörleri ön plana çıkarmasıdır. Bu nedenle uyuşturucu kaçakçılığı ve uluslararası terörizm temelde bu dünyadan beslenmektedir.

Hem Sorensen hem de Cooper pre-modern ve post-modern dünyaların modern dünyadan farklı olarak ulusal egemenlik anlayışından uzaklaştığını vurgulamaktadır. Ancak farklı nedenlerle... Pre-modern dünyada kaos ve otorite eksikliği nedeniyle, post-modern dünyada ise iç ve dış politika ayrımını ortadan kaldıran yetki paylaşımına dayalı ortak politikalar sonucunda egemenlik yetkileri zayıflamıştır. Birisi başarısız politikalar, diğeri bilinçli politikalarla modern devletin egemenlik anlayışından uzaklaşmıştır. Post-modern ve pre-modern dünyaların özelliği çeşitliliğe ve yerelliğe önem vermeleridir, ancak post-modern dünyada bu yapılırken kaos yaratılmamış, onun yerine yeni bir merkezi otorite kurulmuştur. AB, post-modern dünyanın en somut kurumsal örneğidir. Modern dünyada ise egemenlik hala güvenlik sorunu olarak algılanan ve oldukça hassas bir konudur.

Bu farklı devlet tiplerine dayalı sistemlerde güvenlik ya da tehdit algılama biçimleri de farklıdır.¹² Pre-modern devletlerde güvenlik ağırlıklı olarak içeriden kaynaklanan bir sorunken, modern devletlerde tehdit vurgusu dış faktörlere ve diğer aktörlerden kaynaklanan unsurlara yapılır. Post-modern devletler ise klasik güvenlik kaygılarından sıyrılabilmişlerdir. Modern devletler açısından sınır çok önemli bir güvenlik konusu olduğu halde post-modern devletler açısından sınırlar önemini giderek kaybetmekte, hatta silahlı kuvvetlerin öncelikli görevi geleneksel ülke savunması olmaktan çıkarak insani müdahale gibi coğrafi olmayan sorunlara yönelmektedir.¹³

Farklı dünyalara ait bu devletler kendi anlayışlarına uygun ilişkiler temelinde farklı alt-sistemleri oluşturmaktadır. Alt-sistemlerin birbirlerinden farklılıkları değerlendirildiğinde¹⁴ biri içsel diğeri dışsal iki önemli unsur

11 Cooper, *Post-Modern State and the New World Order*, s. 16.

12 Georg Sorensen, "An Analysis of Contemporary Statehood: Consequences for Conflict and Cooperation," *Review of International Studies*, vol. 23, no 3, July 1997, s. 264. Sorensen, bu makalede kavramsal tutarlılık açısından pre-modern ya da modernite-öncesi devletler olarak nitelenen devletleri, egemenliğini daha sonra kazanmış post-kolonyal ya da sömürgecilik-sonrası devletler olarak ifade etmektedir.

13 Sorensen, "An Analysis of Contemporary Statehood," s. 267.

14 Bkz. Raimo Varynen, "Regional Conflict Formations: An Intractable Problem of International Relations," *Journal of Peace Research*, vol. 21, no 4, November 1984, s. 337-359.

ön plana çıkmaktadır. İçsel olarak alt-sistemin aktörleri arasındaki ilişkiler, birer ucunda homojen ve heterojen olarak nitelendirilebilecek davranış modellerinin bulunduğu bir yelpazede değerlendirilebilir. Pre-modern devletlerin oluşturduğu alt-sistemler heterojendir çünkü bu devletlerin iç bütünleşme sağlayamamış olması çok geniş bir yelpazeye yayılan bir farklılık ve çeşitlilik yaratır. Ortak payda ve değerlerin zayıf olması da güvensizlik, rekabet ve çatışmayı beraberinde getirir. Heterojen sistemler yalnızca rekabetçi ve çatışmacı bir ilişki türünü değil, aynı zamanda aktörlerin birbirlerinin meşruiyetini bile sorguladığı bir yapıyı tanımlar.¹⁵ Böyle bir alt-sistemde meşru görülmeyen aktör ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu tür bir ilişki yapısı, Soğuk Savaş yıllarında Doğu ve Batı olarak iki farklı ideolojik kampa bölünmüş Avrupa'da görülmüştür. Ortadoğu'da ise bu tür yapının hala devam ettiği söylenebilir. Homojen alt-sistemler ise içsel bütünlüğünü sağlamış devletlerden oluştuğu için ortak değerler ve paydalar temelinde yürütülen ilişkilere dayanır ve işbirliğine daha yatkındır.

Dışsal olarak alt-sistemler, genel uluslararası sistem ve sistemik güçlerle ilişkileri açısından farklılık gösterir. Sisteme hâkim büyük ve süper güçlerin alt-sistem içerisindeki ilişkilere müdahale yoğunluğu, söz konusu alt-sistem içerisindeki ilişkilerin dinamiklerini ve yapısını da etkilemektedir. Bazı alt-sistemler çeşitli nedenlerle daha fazla müdahaleye maruz kalırken diğerlerine müdahale daha azdır ya da yoktur. Pre-modern devletlerin oluşturduğu alt-sistemler, zayıflıkları nedeniyle dış müdahaleye daha fazla açıktır. Bu devletlerin kendi aralarındaki güvensizlik ve çatışmalar, onları dış müdahaleleri daha açık hale getiren bir başka unsurdur. Varynen'a göre dış müdahaleler arttıkça sistemin kendi içerisindeki sorunları barışçı bir şekilde çözmesi güçleşmekte ve ilişkiler daha çatışmacı algılamalara dayanmaktadır.

Stratejik kültür kavramı literatürde daha çok belirli bir ülkenin jeopolitik konumu ile siyasal ve toplumsal yapısı tarafından şekillendirilen ve dış politika sorunlarına yaklaşımını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.¹⁶ Davutoğlu bu kavramı stratejik zihniyet olarak nitelemektedir.¹⁷ Bu çalışmada ise stratejik kültür kavramı belirli ülkeden ziyade, bir bölge ya da alt-sisteme özgü davranış ve algılama şekillerinin

¹⁵ Varynen, "Regional Conflict Formations," s. 341.

¹⁶ Yitzhak Klein, "A Theory of Strategic Culture," *Comparative Strategy*, vol. 10, no 1, January 1991, s. 3-23; Jeffrey S. Lantis, "Strategic Culture and National Security Policy," *International Studies Review*, vol. 4, no 3, Fall 2002, s. 87-113.

¹⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 29-30.

toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bu davranış ve algılama şekilleri, tehditler, işbirliğine yönelik fırsatlar, sorunlara çözüm yaklaşımları gibi pek çok konuyu kapsayabilir. Bu çalışma açısından alt-sistemleri ayırdeden ve hem içsel hem de dışsal dinamikler tarafından şekillendirilen en temel unsur, coğrafya ile birlikte ele alınması gereken stratejik kültürdür. Çünkü alt-sistemi tanımlayan tüm unsurlar peşpeşe sıralandığında, bir sistemi oluşturan aktörlerin ortak bir stratejik kültür çerçevesinde hareket ettikleri söylenebilir. Ortak stratejik kültür mutlaka ortak ve paylaşılan değerlere dayalı olmak zorunda değildir. Stratejik kültür, aktörlerin kendi aralarındaki ilişkilerin yapısını algılama ve anlayış şeklidir. Bu nedenle, bir grup ülke arasındaki rekabet ve çatışmaya dayalı ilişkiler, o ülkeler arasındaki ortak bir stratejik kültür olmadığının bir işareti değil de, çatışmaya ve reelpolitiğe dayalı bir stratejik kültürün hâkimiyetinin işareti olarak yorumlanabilir.

Gray'e göre stratejik kültür, davranışların şekillendiği ve oluştuğu bağlamdır¹⁸ ve davranışlar için bir rehber olduğu da söylenebilir.¹⁹ Meyer de benzer bir şekilde stratejik kültürü "belirli politikaların başarılı bir şekilde izlenebilmesine olanak sağlayacak bir tür zihniyet" olarak tanımlamaktadır.²⁰ Bu zihniyet, başarıya giden yol olarak işbirliğini seçebileceği gibi çatışma ya da rekabeti de seçebilir. Johnston'a göre stratejik kültür, hangi davranışların kabul edilebilir ve hangilerinin edilemez olduğu konusunda ipuçları verirken politika alternatiflerini sınırlandırır ve yapılabilecek tercihler hakkında tahmin olanağı sağlar.²¹ Böylece kabul edilebilir ve meşru olarak algılanan davranışları söylem düzeyinde yansıtan bir resmi dil yaratır. Örneğin, güvenlik uzmanlarına daha ağırlık veren ve askeri politika yöntemlerini ön plana çıkaran bir dış politika dili ilişkilere hâkim olabilir.²² Ya da Avrupa'daki gibi ortak hukuksal ilkeleri ve kurumsal çerçeveyi yansıtan bir dile dayalı dış politika kültürü de geliştirilebilir.

Dolayısıyla stratejik kültür dış politika ile yakından ilişkili bir kavramdır. Dış politikaya ilişkin fikirler, yaklaşımlar, gelenekler, tercihler ve

18 Colin S. Gray, "Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back," *Review of International Studies*, vol. 25, no 1, January 1999, s. 50.

19 Gray, "Strategic Culture as Context," s. 63-64.

20 Cristoph O. Meyer, "Theorizing European Strategic Culture Between Convergence and the Persistence of National Diversity," *CEPS Working Document No 204*, Brussels, Centre for European Policy Studies, June 2004, s. 2.

21 Alastair Iain Johnston, "Thinking About Strategic Culture," *International Security*, vol. 19, no 4, Spring 1995, s. 46.

22 Johnston, "Thinking About Strategic Culture," s. 57.

bunların birbiriyle örölüş biçimi, dış dünyayı algılama ve ona karşılık verme şekli de yine stratejik kültür olarak tanımlanabilir.²³ Stratejik kültürü tanımlamak için kullanılan faktörler coğrafya, etno-kültürel özellikler, tarih, sosyo-ekonomik ve siyasal yapı, askeri kurumlar ve asker-sivil ilişkisi, gelenekler ve ideoloji olarak özetlenebilir.²⁴ Meyer'e göre, stratejik kültür üç farklı düzeyde sonuç doğurur: siyasal karar alıcılar, toplum ve silahlı kuvvetler yani askerler.²⁵ Tüm bu görüşler birlikte değerlendirildiğinde stratejik kültürün içsel olarak ülkelerin sosyo-kültürel, siyasal ve askeri yapılarının bir yansıması olduğu söylenebilir.

Bu tür içsel faktörlerin yanısıra stratejik kültürün bu çalışma açısından daha önemli olan boyutu dışsal, yani ilişkiseldir. Buna göre belirli bir bölge ya da alt-sistemin stratejik kültürü ilişkişel olarak ortaya çıkar. Devletlerin hem kendi aralarındaki hem de diğer sistemlere ait ülkelerle aralarındaki ilişkiler stratejik kültürü şekillendirir. Alt-sistemleri ortaya çıkaran dinamikler gibi stratejik kültür de hem içsel hem de dışsal etkiler altında oluşur ve değişir. Çünkü stratejik kültür yalnızca bir ülkenin kendi iç gelişmeleri, tarihi ve koşulları tarafından şekillendirilmez. Hudson'a göre stratejik kültür, aynı zamanda bir ülkeye diğer aktörlerin verdiği rollerden de etkilenir ve aktörün dış ilişkilerinin bir ürünüdür.²⁶ İlişkişel olarak ortaya çıkan bir algılama ve davranış şekli olarak yorumlanan bu kavramın yalnızca bir ülkenin dış politika davranışını açıklamak için değil, alt-sistemlerin ya da bölgesel ülke gruplarının kendi aralarındaki ilişkileri açıklamak için de yararlı olacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda Wendt, uluslararası sistemde Hobbes, Locke ve Kant'ın görüşlerine dayalı üç farklı stratejik kültürden söz etmektedir.²⁷ Bu kültürlerde devletler, diğer devletleri genel olarak düşman, rakip veya dost olarak algılar ve buna göre politika üretirler. Çatışma temelinde şekillenen ve işbirliğinin minimal düzeyde kaldığı Hobbesçı kültüre örnek olarak Ortadoğu verilebilir. Hobbesçı anlayışa dayalı sistemlerde, çatışma dışında ortak bir stratejik kültürün varlığı bile tartışılabilir. Bu sistemlerden farklı olarak Lockçu kültürde devletler, aralarındaki ilişkileri düşmanlıktan çok rekabete dayandırır ve birbirlerinin egemenlik haklarına saygı gösterirler.

23 Gray, "Strategic Culture as Context," s. 54-55.

24 Johnston, "Thinking About Strategic Culture," s. 37.

25 Meyer, "Theorizing European Strategic Culture," s. 4.

26 Valerie Hudson, "Cultural Expectations of One's Own and Other Nations' Foreign Policy Action Templates," *Political Psychology*, vol. 20, no 4, December 1999, s. 770.

27 Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 246-312.

Bu devletlerin aralarındaki sorunlar yaşamsal, yani var ya da yok olmaya ilişkin sorunlar değildir. Kantçı kültürün en tipik örneği ise kendi içindeki ilişkileri işbirliği temelinde yürüten Avrupa sistemidir. Bu kültürler Türk dış politikası bağlamında değerlendirildiğinde karşılaşılan temel zorluk, dış politika kültürünün (algı, yaklaşım ve davranışlar) Hobbesçı Ortadoğu ile Kantçı Avrupa arasında şekillenmesi ve bu nedenle yaşanan çelişkilerin aşılamamasıdır.

Soğuk Savaş'ın Sonu, Türkiye'nin Konumu ve Jeostratejik Çerçeve

Dış politika değerlendirmelerinde yaygın yaklaşım, Soğuk Savaş'ın bitişini önemli bir dönüm noktası ve analizler için bir çıkış noktası olarak almaktır. Soğuk Savaş'ın sonu, önemli bir sistemik dönüşüm olmasına rağmen bütün ülkeleri benzer şekillerde etkilememiştir. Örneğin ABD, Avrupa ve Rusya için asıl önemli değişim Sovyetlerin dağılması ve iki kutuplu sistemin çöküşüdür. Soğuk Savaş'ın sonunu bütün aktörler için benzer sonuçlar doğuran bir gelişme olarak ele almanın Türkiye gibi bazı ülkelerin dış politika sorunlarını ve dinamiklerini anlamamıza katkısı sınırlıdır. Soğuk Savaş'ın sonu genel ve sistemik bir değişimdir ve alt-sistemlerde de değişimler yaratmıştır. Ancak bu değişimin etkileri farklı alt-sistemlerin varlığı nedeniyle homojen olarak dağılmamıştır. Soğuk Savaş'ın sonu, Avrupa, Ortadoğu, Kafkaslar, Çin ve Latin Amerika için farklı farklı anlamlar taşır. Avrupa için radikal bir dönüşümü ifade eden Soğuk Savaş'ın sonu, Ortadoğu açısından bu kadar köklü bir değişim anlamına gelmez.²⁸ Çünkü Ortadoğu'daki çatışmaların hiçbirinin kökeni Soğuk Savaş'a dayanmaz ve ondan daha eskidir.

Sistemik değişimlerin yarattığı sonuçlar, farklı alt-sistemlerle çevrili ülkeler tarafından daha belirgin bir şekilde hissedilir. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemin Türkiye'ye özgü bazı koşulları tanımlanabilir. İdeolojik temelli kamplaşmanın sonu, etnik milliyetçiliğin yükselişi, Balkanlar ve Kafkaslardaki çatışma ve istikrarsızlıklar, Türk dış politikasını diğer ülkelerin karşılaştığı aynı belirsizlik ortamı ve tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır. Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin uluslararası ortam hakkındaki zengin Batı literatürünün de etkisiyle Türk dış politikası ağırlıklı olarak bu bağlamda ele alınmış, Türkiye'ye özgü koşulların daha sonraki yıllardaki gelişimi yeterince incelenmemiştir. Oysa Türkiye'nin bu dönemdeki stra-

²⁸ Efraim Karsh, "Cold War, post-Cold War: Does It Make a Difference for the Middle East?" *Review of International Studies*, vol. 23, no 3, July 1997, s. 271-272.

tejik ve jeopolitik konumu, Sovyetler'in dağılmasından çok Avrupa'daki entegrasyonun katettiği ilerlemeden etkilenmiştir.

Jeopolitik konum çoğu zaman değişmeyen sabit bir dış politika unsuru olarak düşünülse de, aslında dış politika formülasyonunda hesaba katılan diğer tüm unsurlar gibi değişkendir.²⁹ Çünkü jeopolitik, hem coğrafyanın siyaset üzerindeki etkisini, hem de tarihsel deneyimlerle birlikte siyasetin coğrafyaya yüklediği anlamı ifade eder. Bu nedenle jeopolitik konum, hem iç siyasal gelişmelere hem de uluslararası ortamdaki değişikliklere bağlı olarak yavaş da olsa değişebilir. Çevredeki aktörlerin kimliklerinin ve dış politika yaklaşımlarının değişmesi de bir ülkenin jeopolitik konumunu etkiler. Nitekim Türkiye'nin Soğuk Savaş yılları ile günümüzdeki jeopolitik konumunun aynı olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Türkiye için Soğuk Savaş'ın sonu iki farklı boyutta ele alınabilir. Birinci boyutta, uluslararası sistemi bir bütün olarak etkileyen Sovyetler'in dağılması vardır. Sovyetler'in dağılması bölgede istikrarsızlık ve bölgesel güç rekabetini artırmış, Sovyet sisteminin yarattığı düzen yerine reelpolitik mücadeleler yeniden canlanmıştır.³⁰ Sovyetler'in uluslararası arenadan çekilmesiyle birlikte Avrupa'yı çevreleyen stratejik ortam köklü bir şekilde değişmiş, Avrupa'nın güvenlik sorunlarına yaklaşımı da radikal bir dönüşüm geçirmiştir. Ağırlıklı olarak Avrupa üzerinden yürütülen Soğuk Savaş'ın sona ermesi Avrupa'da bir rahatlama ve yaklaşım değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş yıllarında güvenliği herkes gibi askeri çerçevede algılayan Avrupa, izleyen yıllarda sorunun ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerine vurgu yapmaya başlamış ve daha sivil bir yaklaşım benimsemiştir. Avrupa yaklaşımındaki bu dönüşüm, hem ABD hem de Türkiye ile ilişkilerinde önemli farklılıklar ve sorunlara yol açmıştır. Çünkü her iki ülke açısından da stratejik ortamdaki değişim Avrupa'daki kadar radikal olmamış ve ulusal güvenlik sorunları tam olarak çözülememiştir. Bu nedenle ABD ve Türkiye doğal olarak güvenlik ve dış politika sorunlarını askeri temelde yorumlamaya devam etmektedir. Bir kez daha vurgulamak gerekirse Soğuk Savaş'ın bitiminde ortaya çıkan birinci sonuç, Türkiye ve Avrupa arasında stratejik bir farklılaşmanın oluşmasıdır.

Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin ikinci boyutu, Avrupa'nın niteliksel olarak geçirdiği dönüşüm ve entegrasyonun kaydettiği ilerleme ve bunun yarattığı stratejik ikilemle ilgilidir. AB'nin 1990'lı yıllarda yaşadığı de-ği-

²⁹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 116-117.

³⁰ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, s. 366-426.

şim ve dönüşüm Türk dış politikasında kimlik dışında yeni ikilemleri de beraberinde getirmiştir. Aslında bu ikilem, Yunanistan'ın AET'ye girişi ile başlayıp Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyeliği ile devam eden süreçte olgunlaşmıştır. Daha önce Türkiye'nin etrafında her yönüyle reelpolitik anlayışa dayalı bir dış politika ortamı hâkimken, Avrupa'da yaratılan post-modern devlet sistemi böylece Türkiye'nin batı sınırlarına kadar genişlemiş oldu. Reelpolitik güç mücadelelerinden kaçarak hukuka dayalı bir ilişki türünün Avrupa'da geliştirilmesi ve bunun genişleme yoluyla yaygınlaştırılması, Türkiye'nin batısındaki bu ilişki türüyle doğusundaki reel-politik güç mücadelesini bağdaştırabilecek tutarlı bir dış politika geliştirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin daha önceleri ilgisiz kaldığı Ortadoğu'ya yönelik ilgisinin bu dönemde artmış olması da farklı dış politika yaklaşımları arasındaki ikilemi güçlendirmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu'daki komşularıyla daha yakın ilişkiler geliştirmek isteyen Türkiye, bölgenin İsrail-Filistin sorunu gibi diğer sorunlarıyla da daha aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. Eğer Ortadoğu'ya yönelik artan ilgi ve yoğunlaşan ilişkiler olmasaydı, Avrupa'da meydana gelen değişim belki de dış politika konusunda bu kadar güçlü bir ikilem yaratmayabilirdi.

Daha önce bu ikilemin yerinde ABD-Sovyetler ekseninde çözümü nispeten kolay bir ikilem vardı ve yapılan net bir tercihle bu ikilem çözülmüştü. Ancak yeni ikilemin doğuşu doğrudan doğruya Sovyetlerin dağılması ile değil, bir tarafta bu dağılmanın yarattığı fırsatlarla genişleyen ve entegrasyonu derinleştirmeye yönelik adımlar atan Avrupa'nın yaşadığı dönüşüm, diğer tarafta hem son dönemlerde Ortadoğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurma çabalarının yoğunlaşması hem de Ortadoğu'dan algılanan tehditlerdeki artış sonucunda oldu. Şimdiki ikilem, ulusal kimlik sorunlarını da ilgilendiren ve iç politikaya yansımaları çok daha güçlü bir ikilemdir. Yani bir tarafta anarşik uluslararası ortamın sonuna işaret eden kurumsal ve hukuksal temelde barışçı ilişkilerle tanımlanan Avrupa, diğer tarafta hala çatışma ve güvensizliğe dayalı ve güç temelinde ilişkilerini yürüten Ortadoğu...

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi yorumlayan Robert Kagan eski Batı Bloku'nda "cennet ve güç" olarak nitelendirdiği iki farklı anlayışın ortaya çıktığını belirtmektedir.³¹ Kagan'a göre ABD tarafından benimsenen güç anlayışı uluslararası sisteme hâkim olduğu için aslında Avrupa bir istis-

31 Robert Kagan, *Of Paradise and Power, America and Europe in the New World Order*, New York, Vintage Books, 2004.

nayı temsil etmektedir. Çünkü Avrupa’da kurumsal bir çerçevede yürütülen ilişkiler ve Amerikan güvenlik şemsiyesi, Avrupa’nın anarşik uluslararası ortamdan sıyrılarak reelpolitik kaygıları bir kenara bırakabilmesini sağlamıştır. Bu bağlam Türkiye açısından yorumlandığında, Avrupa’daki stratejik dönüşümün Türkiye’yi iki farklı anlayış ya da dünya, yani Avrupa’daki istisnai durum ve Ortadoğu’nun güç mücadelesine dayalı politikaları arasında sıkıştırdığını söyleyebiliriz. Cennete girmeye çalışan ancak güç dünyasında yaşamaya da devam etmek zorunda kalan Türkiye, bu iki dünya arasındaki çelişkileri en çok yaşayan ülkedir. Bu çelişkileri daha net olarak ortaya koyabilmek amacıyla, Soğuk Savaş sonrası Türkiye’yi çevreleyen ve Türkiye için özgün bir jeopolitik konum yaratan iki önemli alt-sistemin stratejik kültürlerini değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye’yi Çevreleyen Çelişkili Alt-sistemler: Avrupa ve Ortadoğu

Bir ülke, coğrafyasının niteliği, jeopolitik konumunun dış politika açısından ne anlama geldiği ve ne tür avantaj ve dezavantajlar içerdiğini kendisi tanımlamadığı sürece başkalarının kendisi için biçtiği rolleri oynamak zorunda kalır.³² Türkiye’nin jeopolitik konumunun önemine ilişkin tartışmalarda bu tür bir yaklaşım kendini hissettirmektedir. Türkiye’nin konumu, “enerji boru hatları üzerinde,” “kriz bölgelerine yakın ve dolayısıyla süper güçlerin her zaman ilgi alanı olan,” “Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin komşusu ve ABD için son derece önemli bir müttefik,” “Sovyetler ve Rusya’nın sıcak denizlere çıkışını kontrol eden boğazlara hâkim bir ülke” gibi ifadelerle değerlendirilmiştir. Bu ifadelerin ortak yönü, hep başka ülkelerin kaygı, amaç ve politikaları temelinde bir jeopolitik konum tanımı yapmalarıdır. Bu da Türkiye’nin jeopolitik önemini diğer ülkelerin politikalarına bağımlı kılmakta, diğer özgün yönlerinin ise göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmaya göre, Türkiye’nin kendine özgü jeopolitik konumunu ve bunun önemini tanımlayan temel unsur, istikrarsızlık ve çatışma noktalarına olan yakınlığı ya da küresel güçlerin ilgi gösterdiği bir bölgede yer alması değil, farklı stratejik kültürlerle ve siyasal yapılarla çevrili olmasıdır. Batısında (Avrupa) post-modern olarak nitelenebilecek devlet yapısına dayalı bir ilişkiler bütünü olmasına rağmen, doğusunda (Ortadoğu ve Kafkaslar) modernite öncesi (ya da pre-modern) döneme ait ve uluslaşma sürecini tamamlayamamış devletlerin yürüttüğü bir ilişkiler bütünü hâkimdir. Aktörler arasındaki ilişkiler, bir tarafta ulusun ötesine geçmeye

³² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 31-34.

çalışan alternatif arayışlarına dayalı bir anlayış, diğer tarafta uluslaşma sürecine ilişkin kaygılar tarafından şekillendirilmektedir.

Avrupa'daki uluslararası ilişkilerin yapısını tanımlayan temel kurumsal yapı AB'dir. Birliğin kuruluşunda da Avrupalı devletlerin ulusal çıkarlarını yeniden tanımlama ve yeni bir kimlik yaratma çabası vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa, Almanya'yı sürekli baskı ve kontrol altında tutmaya dayalı dar ulusal çıkar tanımlarını terkederek, Almanya ile birlikte benimsediği ortak bir kimlik temelinde Fransız ulusal çıkarlarını yeniden tanımlamıştır. Bu yeni yaklaşım, Fransız ve Alman ulusal çıkarlarını artık karşıt konumlara yerleştirmek bir yana, bu iki ülkenin ortak kurumlar çerçevesinde ulusal egemenlik yetkilerini paylaşmasını gerektiriyordu. Klasik anlamda dış politikada ulusal egemenliğe vurgu yapan ulusal çıkar kavramı bugün AB bünyesinde neredeyse tamamen terkedilmiştir.

Avrupa'nın en çarpıcı ve özgün yanı, egemenlik paylaşımına dayalı bir stratejik kültür geliştirmiş olmasıdır.³³ Bu bağlamda, insan hakları gibi belirli konularda ülkelerin içişlerine bile karışılabilen, bu yolla güvenliğe ve istikrara yönelik tehditlerin ortaya çıkması engellenmektedir. AB'nin yanı sıra Avrupa Konseyi bağlamında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve AGİT bu tür egemenlik paylaşımı yoluyla ortak çıkar ve güvenlik anlayışına örnek olarak verilebilir. Yeni ulusal çıkar tanımlarının çerçevesinde ulusal egemenlik yetkilerinin bir kısmı üye devletler tarafından AB kurumlarına terkedilmekte ve bu yolla ulusal çıkarlar yeni kazandıkları anlamlar bağlamında savunulmaya çalışılmaktadır. Devredilen egemenlik yetkileri arasında belki de en çarpıcı olanı, ortak para birimine geçişle birlikte mali kararların AB Merkez Bankası'na devredilmesi olmuştur. Ortak güvenlik ve dış politika uygulaması aşamasına gelindiğinde ise devletlerin en temel fonksiyonlarından olan pek çok siyasal yetki de AB kurumlarına devredilmiş olacaktır. Devletleri, en kıskanç şekilde savundukları bu yetkileri devretmeye ve ulusal çıkarlarını yeniden değerlendirmeye iten faktör, yaratılan ortak kurumlar ve ortak kimliğin siyasal gücüdür.

Avrupa hariç hemen hemen dünyanın her bölgesinde reelpolitik güç mücadeleleri izlenmektedir.³⁴ Avrupa'da ise yaptırım gücüne sahip ortak kurumlar çerçevesinde hukuka ve ortak kurallara dayalı post-anarşik bir

33 William Wallace, "The Sharing of Sovereignty: The European Paradox," *Political Studies*, vol. 47, no 3, Special Issue, 1999, s. 503-521.

34 Avrupa'da da zaman zaman reelpolitığe dayalı kaygı ve uzlaşmazlıklara örnekler bulunabilir. Ancak bu örnekler, Avrupa alt-sistemindeki ilişkilerin tanımlayıcı unsuru değildir. Bu coğrafyada yaşayan ülkelerin kendi aralarındaki ilişkilerin yapısını tanımlayan temel unsur, ortak ekonomik çıkarlar temelinde yaratılan kurumsal yapı ve hukuk kurallarıdır.

ilişki türü gelişmiştir. Siyasal anlamda Avrupa Projesi, stratejik rekabet ve tutkuların sınırlandırılması ilkesi üzerine kurulmuştur. Kupchan'a göre birbirine coğrafi olarak yakın güçler arasındaki barışçı ilişkilerin dayanaklarından biri de, stratejik rekabet yerine iyi niyet gösterileri ve karşılıklı çıkarlara saygıyı ifade eden stratejik sınırlama ("*strategic restraint*")³⁵ olmalıdır. Önce Almanya ve Fransa'nın daha sonra da genişleme stratejisiyle diğer katılan ülkelerin "tehlikeli milli tutkular"ından arındırılması Avrupa'daki barışın temelidir. Bu bağlamda en hassas siyasal konularda bile kuşkulardan arındırılmış bir karşılıklı güven ortamının yaratılması gerekmektedir. Bunun başarılması için tek taraflı adımlar yeterli olmadığı için aynı anlayışın sistemdeki diğer ülkeler tarafından da benimsenmesi gerekir. Bunu başarabilen Avrupa devletleri, kendi aralarında "reelpolitiğin sonu" olarak nitelenebilecek bir ilişki türü yaratmıştır. Genel olarak aralarındaki ilişki sıfır toplamı olarak algılanan özgürlük ve güvenlik gibi iki kavram, Avrupa'da birbirini destekleyecek şekilde bağdaştırılmıştır. Karl Deutsch'un deyimıyla bir "güvenlik toplumu"³⁶ oluşturulmuş, dolayısıyla anarşik ortamdan ve farklılıklardan kaynaklanan güvensizlik minimize edilmiştir. Bu nedenle Avrupa'da (eski Yugoslavya coğrafyasının bazı bölgeleri dışında) bir savaş çıkma olasılığı yok denecek kadar azdır.

Avrupa'da yaratılan stratejik kültürün daha fazla ülkeye benimsetilebilmesi için AB'nin genişleme stratejisi bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda ortaya "Avrupalılılaşma" olarak adlandırılan bir süreç çıkmaktadır. Avrupalılaşma kavramı, ülkelere tek tip bir Avrupa kültürünün benimsetilmesini değil, Avrupayı tanımlayan ilişki yapılarının kabul ettirilmesi ve benimsetilmesini ifade etmektedir.³⁷ Bir başka deyişle Avrupa'nın kurumsal yapılarına dahil olmak, aynı zamanda Avrupa stratejik kültürünün öğrenilmesi yani Avrupalılaşma anlamına gelmektedir. Türkiye de Avrupa ile ilişkilerini bu bağlama oturacak şekilde yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Avrupa ile ilişkileri tanımlayan anahtar bir sözcük aransa bu sözcük demokrasi ve ekonomik entegrasyon olurdu.

Türkiye'nin batısındaki komşularıyla ilişkileri ve sorunları artık ikili ilişkiler bağlamından çıkarak AB kapsamında ele alınmaktadır. Türk-Yunan ilişkilerinin temelini oluşturan Kıbrıs, Ege ve Batı Trakya konuları

35 Charles Kupchan, *The End of the American Era*, New York, Vintage Books, 2002.

36 Karl Deutsch, "Concepts and Processes," Andrew Linklater (ed.), *International Relations, Critical Concepts in Political Science*, vol. II, London, Routledge, 2000, s. 652-664.

37 Johan P. Olsen, "The Many Faces of Europeanization," *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no 5, December 2002, s. 921-952.

bile artık neredeyse Türk-Yunan sorunu olmaktan çıkmış ve AB çerçevesine girmiştir. Bulgaristan'ın AB'ye girişi ve yine AB'nin Balkanları da içine alan uzun vadeli genişleme planları ile birlikte artık Türkiye'nin batıdaki komşularının sayısı stratejik olarak bire inmekte ve tek başlık altında incelenebilmektedir. Bu ülkelerle ilişkilerin temeli klasik realpolitığın dışına çıkarak hukuksal tartışmalar ve mekanizmalar yoluyla şekillenmekte ve askeri güç kullanımı gerçekçi olmaktan uzaklaşmaktadır.

Dolayısıyla artık bu coğrafyada gücün temel unsuru ordu değil kamuoyudur. Kamuoyunu bir güç unsuru olarak kullanabilmek içinse etkin bir kamu diplomasisinin yanısıra bölge ülkeleri arasında genel kabul görmüş hukuksal ilkelere uygun argümanlar geliştirmek gerekmektedir. Bu ilkelere özünü AB hukuku (*acquis communautaire*) oluşturmaktadır. Bir başka deyişle AB hukukuna aykırı veya bu çerçevenin dışında kalan dış politika argüman ve davranışlarının kabul görmesi oldukça zor görünmektedir. Zaten bu nedenle AB'nin bölge ülkelerine yönelik güç kullanımı da askeri ve ekonomik tehditlerden çok ekonomik teşvikler ve hukuksal yöntemlerle olmaktadır.³⁸ Yapılması istenen reformların hemen hepsi zorlayıcı unsurlar içermekten ziyade ortak değerleri temsil eden hukuk ilkelerine dayandırılmaktadır. Dolayısıyla bu bölgede gücün en temel unsuru hukuk kuralları olmaktadır.

Ortadoğu'da ise uluslararası ilişkilerin temel yürütülüş biçimi çatışma eğilimlidir. Uluslararası alanda genel olarak kaynaklar, inançlar, kimlikler ve ideolojiler üzerine olmak üzere dört tip çatışmadan söz edilebilir. Ortadoğu tüm bu çatışmaları eş zamanlı olarak yaşamaktadır. Bölgenin tarihsel zenginliği ve geçmişinin derinliği nedeniyle inanç, kimlik ve ideolojiler üzerine çatışmalar yaşanmaktadır. Dünyanın en stratejik iki kaynağı olan petrol ve sudan birincisinin bolluğu ve ikincisinin kıtlığı nedeniyle Ortadoğu'da kaynak çatışmalarından söz edilebilir.

Bernard Lewis'e göre Ortadoğu'daki sorunların temel nedeni, "*kimlikler, sadakatler ve bağlılıklar arasındaki çözümlenmemiş çatışmalardır.*"³⁹ Bu nedenle de Avrupa'daki anlayışı niteleyen anahtar sözcük entegrasyon iken, Ortadoğu'daki yapıyı tanımlayan anahtar sözcük parçalanmadır. Uluslaşma sürecinin tamamlanmamış olması, aşiret, inanç ve ulusa dayalı kimlikler arasındaki uyumu engelleyerek çatışmaya neden olmaktadır. Kimlikler arasındaki bu çatışmacı ilişki nedeniyle, bölgede toplumsal fark-

38 Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?" *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no 2, June 2002, ss. 235-258.

39 Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans, Interpreting the Middle East*, New York, Oxford University Press, 2004, s. 336.

lılıklar, parçalanma riskinden kaynaklanan bir güvensizlik kaynağı olarak algılanmaktadır. Modernleşme sürecinin yarattığı kimliklerle geleneksel kimlikler arasında bir uzlaşma noktasının bulunamamış olması, bu coğrafyada demokrasinin gelişmesini de engellemektedir. Bu sorunların temelinde, oluşturulmaya çalışılan ulusal kimliklerin ulus-ötesi (Arap veya İslam gibi) ve ulus altı (aşiret, mezhep, tarikat gibi) kimliklerle çatışması yatmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu’da aktörler arasındaki ilişkilerin genel yapısını otokratik, monarşik ve diktatöryal rejimler tanımlamaktadır.

Avrupa’da siyasal rejim tartışması Soğuk Savaş’ın bitişi ile sonlandırılmış ve bu konuda bir uzlaşma varılmıştır. Burada liberal demokrasilerin hâkim olduğu nispeten homojen bir sistem mevcuttur. Ortadoğu’da ise demokrasiden, İslam cumhuriyetine ve monarşilerden Arap milliyetçiliğine dayalı Baas rejimlerine kadar uzanan bir siyasal çeşitlilik vardır. Sistem içerisinde rejim konusunda bir uzlaşmaya varılmış olması ilişkilerin yapısını etkilemekte, böyle bir uzlaşmanın varlığı çatışma riskini azaltırken yokluğu bu riskleri artırmaktadır. Örneğin Demokratik Barış Teorisi’ne göre demokratik rejimler birbirleriyle savaşımazlar.⁴⁰ Rejim farklılıklarına ilişkin tartışmalar, savaşa yol açmasa bile Türkiye ve İran arasında olduğu gibi siyasal gerilimlere neden olmakta, “rejim ihracı” tartışmaları, ilişkileri çatışma temeline oturtmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa’daki barışçı ilişkiler karşısında Ortadoğu’daki çatışma eğiliminin nedeni olarak rejim konusundaki uzlaşmazlık ve çeşitlilik gösterilebilir.

Ortadoğu’da, uluslaşma sürecinin tamamlanmamış olması nedeniyle ülkelerin kendi iç farklılıklarını bile tehdit olarak algıladığı bir yapı vardır. Bölgede hâkim etnik ve aşiret dayalı kimliklerin ulusal sınırlarla tam olarak örtüşmemesi ulus kimliğinin zayıflığına eklemlendiğinde güvensizlik psikolojisi daha da pekişmektedir. Bu yapı nedeniyle Ortadoğu’da devletlerin terör örgütlerini ve ayrılıkçı hareketleri birbirlerine karşı desteklemesi, nispeten yaygın bir uygulamadır ve ilişkileri etkilemektedir. Suriye’nin Türkiye’ye karşı PKK’yı, Lübnan’a yönelik olarak el-Emel’i, İran’ın İsrail’e karşı Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad örgütünü, Irak’a karşı KYB ve KDP’yi, İran ve Suriye’nin Irak’ta ayrılıkçı Ensar el İslam örgütünü desteklemesi bu tür uygulamalara örnek olarak verilebilir.⁴¹

40 Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, New Jersey, Princeton University Press, 1993.

41 Ortadoğu’da terörist örgütler ve onları destekleyen ülkeler hakkında özet bilgi için bkz. Anthony H. Cordesman, “Terrorist and Extremist Movements in the Middle East: The Impact on the Regional, Military Balance,” with the assistance of Bobby Roshan, Working Draft, Center for Strategic and International Studies, 2005, [http://www.csis.org/media/isis/pubs/050329_terrandextmvmts\[1\].pdf](http://www.csis.org/media/isis/pubs/050329_terrandextmvmts[1].pdf).

Ulus-devletin ötesinde alternatif ve ulus-üstü yapılanma arayışları içerisinde olan Avrupa açısından ulusal farklılıklar, çoğulcu liberal demokrasi bağlamında bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılmıştır. Bunu başarabilmek için geçmişteki çatışmalardan çok ortak ve paylaşılan bir geleceğe vurgu yapan ve karşılıklı güven inşasına dayalı bir anlayış geliştirilmiştir. Bu nedenle Avrupa’da geleceğe yönelik hedefler doğrultusunda işbirliği ön plana çıkarken Ortadoğu’da tarihsel bağlar ve geçmişten kaynaklanan düşmanlık ve çatışmalar ön plana çıkar. Bu alt-sistemler içerisindeki ilişkilerin genel yapısına bakıldığında biri geleceğe, diğeri ise geçmişe vurgu yapar. Ortadoğu alt-sisteminde karşılıklı güven tesisi henüz başarılamamıştır. Bu nedenle Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkilerini tanımlayan anahtar bir sözcük aransa bu sözcük güvenlik olurdu. Türkiye Balkanlar ve Avrupa ile ilişkilerini uluslararası hukuk kural ve ilkeleri çerçevesinde yürütürken, Ortadoğu ile ilişkilerinde reelpolitik ilkeleri dikkate almak zorundadır. Bu bir tercih değil bir zorunluluktur.

Avrupa içi ilişkilerde devletler ortak çıkar için işbirliğine yönelirken, Ortadoğu’daki devletler çatışan çıkarları nedeniyle sıfır toplam bir güç rekabeti ve çatışmaya yönelir. İlişkilerin güç ve çıkar mücadeleleriyle yürütüldüğü Ortadoğu ve Kafkaslarda savaş her zaman olasılık dahilindeyken, sistemin hukuk temelinde şekillendiği Avrupa’da savaş kabul edilebilir bir alternatif olarak görülmez. Uluslararası sistemdeki eğilimlere ters gelişmeler de yine Ortadoğu’da gözlemlenebilir. Örneğin sınırların bundan sonra güç kullanımı yoluyla değişmeyeceği düşüncesi yerleşmeye başlarken Irak parçalanma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Soğuk Savaş sonrası gelişmeler bu karşıtlığı somut bir biçimde ortaya koymuştur. Örneğin Berlin Duvarı’nın yıkılışından yaklaşık 15 yıl sonra Batı Şeria’da İsrail tarafından halkları bölen yeni bir duvarın inşa edilmesi küresel eğilimlere ters düşer. Uluslararası hukukun pekçok yerde geçerli kuralları Ortadoğu’da fazla bir anlam ifade etmez. İsrail’in Filistin halkına karşı sergilediği tutum insan hakları kavramıyla bağdaşmaz; ABD’nin Irak’a saldırısı BM ilkeleriyle taban tabana zıttır ve PKK’nın Türkiye’ye karşı çeşitli ülkeler tarafından yıllarca desteklenmesi bölgesel güvenliği tehdit ederken dünya bunu terör olarak değerlendirmekte bile tereddüt eder.

Uluslararası ilke ve kural ihlalleri belki de Ortadoğu’da gerçekleştiği için uluslararası toplum tarafından normal karşılanır ve zaman zaman gözden kaçırılır. Bu olayların herhangi birisi başka bir coğrafyada (örneğin Avrupa’da) gerçekleşse algı, yorum ve verilen tepkiler çok daha farklı olabilirdi. Ortadoğu’nun kendine özgü yapısı, uluslararası anlaşmaların uygulanmasını da engelleyebilir. Örneğin ABD’nin 2003 Irak işgali öncesi ol-

duğu gibi Türkiye, Ortadoğu'dan gelebilecek tehditlere karşı üyesi olduğu NATO'daki müttefiklerinden güvenlik garantisi alamamıştı. Ortadoğu'nun kendine özgü anlaşılması güç bir mantığı vardır ve hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Birbirlerinin varlıklarını bile tanımayan ülkeler arasındaki uzlaşmazlık ve çatışmalara örnek ararken gözler yine Ortadoğu'ya çevrilir. Bu nedenle Türkiye kendi güvenliği için bölgenin gereklerine ve dinamiklerine uygun stratejiler geliştirmek zorundadır. Ancak bu sanıldığı kadar kolay değildir çünkü Türkiye aynı zamanda Ortadoğu'daki bu yapıyla çelişen Avrupa alt-sisteminin kurumsal yapılarına dahildir ve bunun gerektirdiği güvenlik anlayışını benimseme çabası içerisinde.

Bu alt-sistemlerdeki ülkelerin uluslararası politikaya bakışları da farklılık göstermektedir. Avrupa, uluslararası sistemin dayandığı temel ilişki biçimlerini ve küreselleşme dinamiklerini kabul eder ve ona tam entegre olurken, Ortadoğu, bu sisteme bir başkaldırı ve muhalefetin merkezi olmaya çalışmaktadır. Örneğin Avrupa'da, kitle imha silahlarının sınırlandırılması ve yok edilmesi amaçlanırken,⁴² Ortadoğu açısından öncelik, bu silahların elde edilmesidir.⁴³ Ortadoğu ülkeleri (özellikle İran, Irak ve Suriye) kapasiteleri yeterli olmadığı halde duygusal nedenlerle motive olarak sistemik güçlere meydan okuyan dış politikalar izleyebilmektedir. Birisi sorunlarda müzakereci bir yaklaşımla ve kurumsal çerçevede politikayı ön plana çıkarırken diğeri duygusal, ideolojik ve tarihsel nedenlerle çatışma-

42 Avrupa'da kitle imha silahlarının yayılmasına ve ortadan kaldırılmasına yönelik çeşitli girişimler mevcuttur. AB kurumlarından biri olan EU Institute for Security Studies, 2005 yılında düzenlediği NPT Review Conference'ta kitle imha silahlarının yayılmasının Avrupa güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak algılandığını ve bununla mücadelede Yayılmanın Önlenmesi Anlaşması'nın (NPT) merkezi öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Nükleer silahlara karşı ise Avrupa'da nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler (*Nuclear Weapons Free Zones in the European Region*) oluşturulmasına yönelik öneriler 1950'lere kadar gitmektedir. Günümüzde bu önerilerin bir kısmı hükümetler düzeyindedir. Bkz. Martin Kelly, "History of the Proposal For a Nuclear Weapons Free Zone in Europe," *Nuclear Threat Initiative*, February 1996, <http://www.nti.org/db/nisprofs/ukraine/nwffz.htm>. Günümüzde de, örneğin 1 Temmuz 2008'de Avrupa Parlamentosu üyeleri nükleer silahların tamamen yasaklanması için bir destek toplantısı yapmıştır. Haber için bkz. http://www.gsainstitute.org/pnnd/archives/07_01_08_PR_EP.html. Yine AB, Aralık 2003'te kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesine ilişkin olarak Ortak Güvenlik ve Dış Politika çerçevesinde Ortak Strateji belirlemiş (bkz. <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33247.htm>), Biyolojik ve Toksin Silahlar Konvansiyonu'nu desteklemek amacıyla da Şubat 2006'da Ortak Hareket ("*Joint Action*") kararı almıştır (bkz. <http://www.euja-btwe.eu/euja>).

43 Ortadoğu bağlamında ise bu tür silahların önlenmesine dair yeterli çaba görülmemektedir. Bölgenin bu silahların yok edilmesine yönelik bir önceliği bulunmadığı gibi, bölge ülkelerinin bir kısmı mümkünse bunları elde etmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, NPT'yi imzalamayan dört ülkenin ikisi İsrail ve Pakistan, yani Ortadoğu ülkeleridir. Kimyasal Silahlar Konvansiyonu'nu imzalamayan yedi ülkeden dördü yine Ortadoğu ülkeleri, yani Suriye, Lübnan, Irak ve Mısır'dır. İsrail bu anlaşmayı imzalamış ancak henüz yürürlüğe sokmamıştır. Nükleer Testlerin Kapsamlı Yasaklanması Anlaşması (CTBT) Avrupa'nın tamamında yürürlükteyken, bu anlaşmayı imzalamayan ülkeler yine Ortadoğu'da (Suudi Arabistan, Suriye ve Pakistan) yoğunlaşmaktadır. İran, Irak, Mısır ve Yemen anlaşmayı imzalamış ancak henüz yürürlüğe sokmamıştır.

cıdır. Avrupa, ekonomik kaygılar tarafından yönlendirilen rasyonel çıkarlar doğrultusunda ilişkilerini yürütürken Ortadoğu’da çeşitli kimlikler ve din temelinde bir duygusallık ilişkilere yön verir.⁴⁴ Ortadoğu’da izlenen politikaların ve uzlaşmazlıkların açıklanması da bu yüzden kolay bir iş değildir.

Devletlerin sorunlara yaklaşımı ve birbirlerini algılama biçimleri alt-sistemi tanımlayan ilişkileri yaratır. Ortadoğu ve Avrupa’daki stratejik kültürleri özet bir tablo olarak sunacak olursak:

Uluslararası sistemin özellikleri	Avrupa Alt-Sistemi	Ortadoğu Alt-Sistemi
<i>Aktörler</i>	Egemenlik paylaşımına dayalı post-modern devlet	Egemenlik konusunda hassas pre-modern devlet ve devlet-dışı etnik ve dinsel diğer aktörler
<i>Öncelikli konular</i>	Bütünleşme, demokrasi ve ekonomi	Güvenlik ve kimlik
<i>Çıkar algılamaları</i>	Ortak çıkarlar	Çıkar çatışması
<i>İlişkilerin dayandığı vizyon ya da zihniyet</i>	Geleceğe yönelik hedefler doğrultusunda işbirliği	Tarihsel bağlar ve geçmişten kaynaklanan düşmanlık ve çatışmalar
<i>İlişkilerin yürütülüş yöntemi</i>	Uzlaş, pazarlık ve diplomasi	Çatışma, şiddet ve askeri yöntemler

44 Reelpolitiğe dayalı Ortadoğu alt-sistemindeki ilişkilerin, kimlik temelli ve duygusal dış politikalarla yürütülmesi bir çelişki gibi görülebilir. Çünkü reelpolitiğin ima ettiği yaklaşımlardan biri de rasyonel davranış biçimidir. Ancak reelpolitiğin rasyonaliteye vurgusu, ulusal çıkarların geliştirilmesine yönelik politikalar bağlamındadır. Oysa politika aşamasına geçmeden önce ulusal çıkarlar, tamamen duygusal ve irrasyonel biçimde de tanımlanmış olabilir. Ortadoğu’daki duygusallıkla ifade edilmek istenen de budur. Zaten reelpolitik kavramının özünde rasyonaliteden daha çok, ulusal çıkarlar doğrultusunda güç mücadelesi vardır. Zira Waltz reelpolitiği tanımlarken aktörlerin otorite ve hukuktan ziyade güç ve rekabet temelinde ilişkilerini yürütmesinden söz etmektedir. Burada, davranışların temel çıkış noktası ulusal çıkardır ve izlenecek politikalara şekil veren unsur, devletler arasındaki düzenlenmemiş bir rekabettir. Politikaları değerlendirirken temel alınan kriter de ilkeler ve ahlaki normlar değil Machiavellist bir kesin başarıdır. Bkz. Kenneth N. Waltz, “Anarchic Orders and Balances of Power,” Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics*, New York: Colombia University Press, 1986, s. 115-116. Bu bağlamda Ortadoğu’da, duygusal olarak tanımlanmış ulusal çıkarlar doğrultusunda yürütülen ve reelpolitiğe dayalı bir ilişkiler bütününden söz edilebilir.

<i>Kurumsal yapı</i>	Yaptırım gücüne sahip kurumsallaşma, kural, ilke ve normlar	Kurumsal çerçeve, ilke ve kurallardan yoksun anarşik ortam
<i>Politika süreci</i>	Bütünleşme ve kurumsal temelde ulus-ötesi ortak karar mekanizmaları	Parçalanma ve ayrılıkçı hareketler, birleştirici kurumların ulusal düzeyde bile yetersiz kalması
<i>Kimlik algılamaları</i>	Vatandaşlık temelli algılamalar ve ulusal kimliklerin ötesinde birleştirici ortak kimlik	Aşiret, dinsel ve etnik kimliklerin ulusal kimliğe alternatif olarak algılanması
<i>Küresel sisteme entegrasyon</i>	Uluslararası sisteme tam entegrasyon	Uluslararası sistemin yerleşik kurallarına başkaldırı
<i>Sınırlara ilişkin algılamalar</i>	Ülkeler arasındaki sınırların sıradanlaşan idari düzenlemeler olarak algılanması	Ülkeler arasındaki sınırların hayati öneme sahip kimlik ve güvenlik konusu olarak algılanması

Stratejik Kimlik Sorunu ve “Sınır-Ülke” Kavramı

Brubaker ve Cooper’a göre kimlik hem bir analiz kategorisi hem de bir uygulama kategorisidir (*category of practice*).⁴⁵ Uygulama kategorisi ile kastedilen şey, ilişkileri yürütürken kullanılan belirli yöntemlerin aynı zamanda söz konusu birey, ülke, grup ya da bölgeyi tanımlamasıdır. Avrupa’daki ilişkilerin yürütülüş tarzı ile Ortadoğu, Afrika veya Amerika’daki ilişkilerin yapısı birbirinden farklıdır. Bu makalenin ulusal çıkar ve dış politika davranışlarına esas aldığı kimlik de kültürel değil, bir uygulama kategorisi olarak değerlendirilebilecek olan stratejik kimliktir. Bir aktörün çevresinde şekillenen dış politika davranış modellerinden hangisini benimsediği onun stratejik kimliğini tanımlar. Bu bağlamda stratejik kimlik, bir ülkenin alt uluslararası sistemlerden hangisine ait olduğunu da gösterir. Bu alt-sistemlerin, farklı davranış kalıpları, algılamalar ve yapıların bir toplamı ve yansıması olduğunu daha önce belirtmiştik. Örneğin, uluslararası sistemi genel olarak tanımlayan anarşik yapı, yaptırım gücüne sahip ortak kurumlar nedeniyle Avrupa alt-sisteminde diğer alt-sistemlere göre daha az geçerlidir.

⁴⁵ Rogers Brubaker ve Frederick Cooper, “Beyond ‘Identity’,” *Theory and Society*, vol. 29, no 1, February 2000, s. 4-6.

Kimlik, dış politikaya yön veren bir unsur olarak birbiri ile yakından ilişkili iki farklı boyutta ele alınabilir. Bunlardan birincisi aidiyet sorunu ile ilgilidir. Bir ülkenin kimliğini tanımlarken başvurulan ilk yöntem sınıflandırma yani o ülkenin kültürel, coğrafi veya siyasal kültür olarak ait olduğu grubu saptamaktır. Yapılan analizlerde bu tür kimlik saptamaları daha yaygındır. Örneğin, Mısır, Suudi Arabistan, İran veya Suriye Ortadoğulu kimlikleriyle tanınır. Almanya, Fransa ve Belçika ise Avrupalı kimliğe sahiptir. Çünkü bu ülkeler coğrafi, siyasal ve/veya kültürel olarak adı geçen bölgelere aittir. Aidiyet kavramına vurgu yapan yaklaşımlar özellikle kültürel kimlik (toplumsal ya da siyasal) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Özellikle vurgulanması gereken ikinci boyut ise ilişkiseldir. Bu boyutta kimliği tanımlayan unsur stratejik kültür, yani dış politikanın yürütülüş biçimidir. Kültürel kimlik, bir ülkenin iç toplumsal ya da siyasal yapısı ile ilişkili iken stratejik kültür dış politika ile ilgili bir kavramdır. Ülkenin sorunlara ve diğer aktörlere yaklaşımı, onları algılayış biçimi ve uluslararası yapılanmalara entegre olup olamaması o ülkenin stratejik kültürünü tanımlarken bakılabilecek unsurlardandır. Kimliğin yöneme ve tarza ilişkin bu boyutu birinci boyutundan tamamen bağımsız değildir ve bu boyutlar birbirini tanımlar ve şekillendirir. Stratejik kimlik, kültürel kimlikten etkilenebilir ancak özünde bir yöntem sorunudur. Türk dış politikasını kültürel kimlik açısından ele alan tartışmalar Türkiye'yi bir tarafın diğerine (Batının Doğuya ya da Doğunun Batıya) karşı kullandığı bir araç ya da kimliksiz bir köprü konumunda ele almaktadır. Stratejik kimlik sorunu ise bir tercih sorunu değil, dış politika uzlaşmazlıklarına aranan çözümler ve izlenecek davranışlara ilişkin bir sorundur. Bu çalışma, Türkiye'nin farklı stratejik kültürlerden hangisinin benimsenmesi gerektiği konusuna değil, farklı stratejik kültürler tarafından çevrelenmiş olmasının yarattığı dış politika sorunlarına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Stratejik kimlik bağlamında bu makale, Ortadoğu, Avrupa, Balkanlar ve Kafkaslar gibi bölge isimlerini belirli ilişki türlerini nitelemek için kullanmaktadır. Aidiyete dayalı kimlikten yola çıkan jeopolitik ve jeostratejik analizler bölgeleri tanımlarken genellikle aktörler ve sorunlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin Ortadoğu denildiğinde akla Kuzey Irak ve Filistin sorunu, Irak, İran, Suriye ve Mısır gibi ülkeler gelmektedir. Oysa bu çalışmaya göre, uluslararası ilişkiler açısından bölgeleri niteleyen ve kimliklerini tanımlayan temel unsur, oradaki devletlerin paylaştıkları stratejik kültür ve o bölgelerde hâkim ilişkilerin yapısıdır.

Rol algılama teorisine (*role conception theory*) göre, ülkeler sistem içerisinde kendi işlev ve amaçlarını şekillendiren roller tanımlarlar. Bu roller, ülkenin kendisini sistem içerisinde nereye koyduğu ve nasıl tanımladığı ile ilgili olduğu için ülkenin stratejik kimliği ve dış politikasını şekillendirir. Rol tanımlama sürecinde ülkeleri çevreleyen aktör ve koşullar önemli yer tutar. Çünkü rol tanımlaması aynı zamanda bir ülkenin ait olduğu alt-sistemin belirlenmesine de katkıda bulunur. Bu çevresel faktörler, ülkelerin amaçlarına ulaşma konusunda sahip oldukları fırsat ve kısıtlamaları belirler.⁴⁶ Bir ülkenin sistem içerisindeki rolü, o ülkenin sorunlara ilişkin algılamaları ve sahip olduğu diğer değerler tarafından tanımlanır ve temelde davranışlarla ilgili bir kavram olduğu için alternatif davranış kalıplarından hangilerinin uygun olup olmadığını belirler.⁴⁷

Ülkenin uluslararası konumunu belirlerken kendisi için bir rol seçmesi tek taraflı olmaz ve ilişkişel bir süreç sonunda gerçekleşir.⁴⁸ Yani diğerleriyle girişilen ilişkiler, dış politika konusunda karar almaya yetkili olan kişi ve kurumlar tarafından yorumlanarak bir rol tanımlaması yapılır. Zaten Holsti'ye göre, rol tanımlaması bağlamında dört önemli kavramdan söz edilebilir: Rol performansı (davranış ve politikalar), ulusal rol algılamaları, dışsal rol tavsiyeleri ve konum belirleme (içeriden ve dışarıdan önerilen roller bağlamında oluşan sistem).⁴⁹ Ülkenin sistem içerisindeki konum ve davranış biçimi, kendisi için seçtiği rol ve diğer aktörlerin o ülke için uygun gördüğü ve tavsiye ettiği roller bağlamında şekillenir. Tüm bu süreçlerde, sistemin genel yapısı, coğrafi konum ve diğer aktörlerin beklentileri önemli etkiye sahiptir. Diğer aktörlerin rol tavsiyeleri sınır-ülkelerin stratejik kimliklerini şekillendirmede diğer aktörlere göre daha fazla rol oynar. Bunun temel nedeni, sınır-ülkenin bu niteliğinin yalnızca kendisine bağlı olarak ortaya çıkmamasıdır. Bir başka deyişle bir ülkeyi sınır-ülke konumuna yerleştiren şey, diğer ülkelerin davranışları ya da benimsedikleri dış politika kültürleridir.

Literatürde genel olarak sınır-ülke kavramı ile kastedilen yerler ülkelerin sınırlarına yakın bölgeleridir.⁵⁰ Bu çalışmada ise bu kavramla anlatıl-

46 Harold Sprout and Margaret Sprout, "Environmental Factors in the Study of International Politics," *The Journal of Conflict Resolution*, vol. 1, no 4, December 1957, s. 317-321.

47 K. J. Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy," *International Studies Quarterly*, vol. 14, no 3, September 1970, s. 239.

48 Naomi Bailin Wish, "Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions," *International Studies Quarterly*, vol. 24, no 4, December 1980, s. 541-542.

49 Holsti, "National Role Conceptions," s. 240.

50 Nathan J. Citino, "The Global Frontier: Comparative History and the Frontier-Borderlands Approach

mak istenen, iki farklı kimliğe sahip alt-sistem arasında kimliksel olarak sınır oluşturan ancak hangisine ait olduğu tam olarak kararlaştırılamayan ülkelerdir. Sınır kavramı genel olarak iki varlık arasındaki ayrımı niteleyen bir çizgi olarak anlaşılır. Bunun yanında sınırın mutlaka bir çizgi olma zorunluluğu yoktur. Bölgeler ve ülkeler de sınır olabilir. Sınırın net bir hat şeklinde ortaya çıkmadığı durumlarda farklı yapılar birbirinden geçişler şeklinde ayrılır ve bölgeler sınır olarak karşımıza çıkar. Örneğin Avrupa'nın sınırları konusunda Ukrayna, Rusya ve Türkiye'nin tam olarak içeride mi yoksa dışarıda mı olduğu net olarak tanımlanamamaktadır. Ancak bu ülkelerin bir bütün olarak sınır oldukları söylenebilir. Türkiye, Avrupa ile Ortadoğu ve Kafkasya arasında bir sınır-ülkedir.

Sınır-ülkeler, farklı özelliklere sahip alt-sistemler tarafından çevrili olmasına rağmen hiçbir alt-sisteme net olarak sokulamayan, kendisini çevreleyen sistemlerin özelliklerini zaman zaman gösteren ancak hiçbirinin tipik özelliklerini olduğu gibi yansıtmayan ülkelerdir. Bu nedenle de sınır-ülkelerin stratejik kimliklerinin bilinen kategoriler bağlamında net olarak tanımlanması zordur. Kazan'a göre Türkiye, farklı güvenlik yapılarını (Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu) birbirinden ayıran bir "yalıtkan ülke" konumundadır.⁵¹ Bu çalışmaya göre ise eğer Türkiye bu alt-sistemleri birbirinden ayırabilen bir yalıtkan ülke olsaydı dış politikasında bu kadar sorun yaşamazdı. Asıl sorun, Türkiye'nin yalıtkan olamaması ve bu farklı sistemler arasında, onları tam olarak ayıramayan bir "iletken ülke" olmasıdır. Türkiye, kendisini çevreleyen sistemlerin özelliklerini kısmen taşıdığı için bu sistemlerin birbirleriyle olan çelişkilerinden de etkilenmektedir.

Türkiye'nin Avrupa'ya mı, Ortadoğu'ya mı, Türk Dünyası'na mı ait olduğu, yoksa hepsi arasında bir bağlantı noktası ve arabulucu mu olduğu konuları dış politika davranışlarını belirleyecek olan rollerin yanısıra Türkiye'nin stratejik kimliği ile de ilgilidir. Bu sorulara verilen cevaplar, benimsenecek ve izlenecek dış politika davranışlarını da belirleyecektir. Ancak bu sorulara net bir yanıt bulunamadığı için dış politika, alternatif yanıtlara uygun farklı politikalar arasında gidip gelmektedir. Tüm bu sorular iç politikada da yankı bulmaktadır. Türkiye'nin rolüne ilişkin net bir algılama ve uzlaşma olmadığı için, her türlü dış politika girişimi, farklı dü-

in American Foreign Policy," *Diplomatic History*, vol. 25, no 4, Fall 2001, s. 677-693; Robert Kaiser and Elena Nikiforova, "Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands," *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no 5, September 2006, s. 928-958.

51 Işıl Kazan, "Turkey: Where Geopolitics Still Matters," *Contemporary Security Policy*, vol. 26, no 3, December 2005, s. 589-590.

şünen diğer gruplar tarafından eleştirilmekte ve meşruiyeti sorgulanmaktadır.

Coğrafi konumdan kaynaklanan bağlamın rol tanımlaması konusunda neden olduğu kararsızlıklar, Türkiye'nin bir "sınır-ülke" olması ile yakından ilgilidir. Dış politika sorunlarının iç politikadaki kimlik sorunlarıyla iç içe geçmiş olması bu tür ülkelerin taşıdığı bir başka özelliktir. Sınır-ülkeler kimlik geçiş(kenliği)inin sağlandığı bölgeler oldukları için, buraların hangi tarafa ait olduğuna ilişkin tartışmalar, hem iç hem de uluslararası politika gündemine yansımaktadır. Coğrafyadan kaynaklanan zıtlıklar kendisini iç politikada çatışan kimlikler olarak göstermekte ve Huntington'un deyimiyle ortaya kültürel olarak parçalanmış bir ülke (*torn country*) çıkmaktadır.⁵²

Sınır-ülkeler iki şekilde algılanabilir. Birincisi iki tarafı ayıran tarafsız ve kimliksiz bir alan olarak, ikincisi ise kendine has bir kimliğe sahip ve ayırdığı tarafların özelliklerini taşıyan bir alan olarak. Türkiye'nin sınır-ülke özelliği, Türk dış politikasına ilişkin değerlendirmelere de yansımaktadır. Örneğin Türkiye için kullanılan "köprü" niteliği onun kimliksiz bir tampon coğrafya ve farklı kimlikler arasında iletişimi sağlayan bir ara alan olma niteliğini vurgular. Çünkü köprü bir yer değildir; yapay bir araçtır. Köprünün en önemli amacı başkalarının daha önemli amaçlarına hizmet etmek ya da yardımcı olmak olduğu için onu kullananlardan bağımsız bir amacı da olamaz. Oysa Türkiye gibi aktif dış politika potansiyeli yüksek, tarihsel geçmişi zengin ve büyük bir ülkenin kimliksiz bir bağlantı noktası olması ancak geçici bir dönem mümkündür ve uzun vadede kendisi için özgün bir kimlik ve amaç tanımlaması yapması kaçınılmazdır. Fakat farklılıkların ötesinde birbirine tezat oluşturan çelişkili stratejik kültürler tarafından çevreleniyorsa bir sınır-ülke için özgün bir kimlik tanımlaması yapmak daha zordur. Türk dış politikasındaki temel belirsizlik ve sorunların odak noktasında da bu zorluk yatmaktadır. Türkiye ne bir Avrupa, ne bir Ortadoğu, ne de bir Kafkasya ülkesidir. Türkiye, kendisini çevreleyen ve birbiriyle çelişkili alt-sistemlerin stratejik kültürlerini bağdaştırmaya ve bu yolla ulusal çıkarlarını geliştirmeye çalışan bir sınır-ülkedir. Kendisini çevreleyen farklı dış politika anlayışlarını bağdaştıran bir dış politika yaklaşımı yaratabilmek Türkiye için en temel zor(unlu)luktur.

Huntington, "Medeniyetler Çatışması" tezini açıklarken Soğuk Savaş sırasında sorulan temel sorunun "hangi taraftasın?" sorusu olduğu-

52 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Touchstone, 1996, s. 138-154.

nu, Soğuk Savaş sonrasında ise yanıtı aranan sorunun “sen kimsin?” ya da “biz kimiz?” yani kimlik sorunları olduğunu belirtmektedir.⁵³ Türkiye gibi sınır-ülke konumundaki ülkeler için aslında ilk soru tamamen ortadan kalkmamış, ikinci soruya eklenmiştir. Yani bu soruya verilen yanıt artık ideolojik olmaktan çıkmış, kültürel ve kullanılan dış politika yöntemlerine ilişkin bir soru haline gelmiştir. Post-modern dünyanın yöntemleri ile mi dış politika ve güvenlik sorunları ele alınacak, yoksa modern ya da pre-modern dünyanın dış politika yöntemleri mi kullanılacaktır? Örneğin Avrupa’nın post-modern anlayışı ile Ortadoğu’nun reelpolitik dış politika anlayışları arasında sıkışan Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkilerde “sınır-ötesi askeri operasyon” kavramından söz edilebilirken Avrupa ile ilişkilerinde bu kavram, olası bir politikayı ifade etmediği için tamamen anlamsız gelmektedir.

“Sınır-Ülke” Niteliğinin Türk Dış Politikası Açısından Doğurduğu Sonuçlar

Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin yapılan hiçbir sınıflandırma Türkiye’yi net olarak belirli bir kategoriye sokamamaktadır. Cooper’in post-modern ve pre-modern dünyaları, Fukuyama’nın tarihsel ve tarihin sonuna ulaşan toplumları, Huntington’ın İslam ve Batı medeniyetleri, bu sınıflandırmalarda Türkiye’yi hep aradaki sınırı temsil eden özel bir konuma yerleştirmektedir. Coğrafi olarak bile Asya ve Avrupa arasında net bir şekilde tanımlanamayan Türkiye’nin konumu yine bir sınırı işaret etmektedir. Stratejik kimlik bağlamında da benzer bir durumdan söz edilebilir. Soğuk Savaş yıllarında Doğu-Batı ayrımına dayalı kimlik tanımlamaları oldukça netti ve Türkiye kendini Batı Bloku ile özdeşleştirmişti. Soğuk Savaş’ın sonu, Türkiye üzerinden geçen Batı-Doğu, Hristiyanlık-İslam, Avrupa-Ortadoğu, modernite sonrası-modernite öncesi ve gelişmiş-azgelişmiş arasında olduğu gibi yeni bir dizi farklı kimliksel sınırlar yaratmıştır. Yirmibirinci yüzyılın en temel sorunlarından biri olan enerji konusunda da Türkiye, enerji zengini ülkelerle enerjiye aç/enerji fakiri olanlar arasında bir sınırdır. Türkiye aynı zamanda istikrar ve istikrarsızlık, entegrasyonla parçalanma arasında bir sınır bölgesidir. Batısındaki komşuları entegrasyon süreçlerine dahil olmaya çalışırken, güneyi (Irak) ve doğusundaki (Gürcistan) komşularından kaynaklanan parçalanma eğilimlerinin yarattığı sorunlarla da ilgilenmek zorundadır. Avrupa’nın yarattığı kurumsal çerçeve içerisinde çalışırken, aynı zamanda Ortadoğu’nun çetrefilli diplo-

⁵³ Huntington, *The Clash of Civilizations*, s. 125.

masisi ve çatışma konuları ile de uğraşmak durumundadır.⁵⁴ Bu da Soğuk Savaş dönemindeki tek bir ayrıma (ideolojik) dayalı seçenekten daha zor bir kimlik tanımlaması sorununu ortaya çıkarmıştır.

Farklı bölgelerin kesişim noktasında olmak Türk dış politikasında genel olarak bir avantaj olarak yorumlanmaktadır. Gerçekten de küresel aktörlerin çıkarlarının söz konusu olduğu bu bölgelere komşu olmak Türkiye'nin sahip olduğu güçten daha fazla etki doğurabilmesini sağlamıştır.⁵⁵ Ortadoğu ile kültürel ve toplumsal bağları ve Müslüman bir nüfusa sahip olması, Türkiye'nin bölgeye erişim konusunda Batı için çekici hale gelmesini sağlarken, Batının önemli kurumlarında sahip olduğu üyelikler onu Doğunun gözünde çekici hale getirmektedir. Türkiye de aslında dış politikasındaki "köprü" konumunu vurgulayarak bunu ima etmektedir. Ancak bağdaştırmaz karşıtlıklar ve çelişkiler ortaya çıktığında bu avantajlar dış politika zorluklarına dönüşmektedir. Türk dış politikasının jeopolitik çerçevesi hakkındaki çalışmalar ağırlıklı olarak avantajlar üzerinde yoğunlaştığı için farklı sistemlerin kesiştiği bir coğrafyada dış politika üretmenin zorlukları ve güçlükleri üzerinde yeterince analiz yapılmamıştır.

Sınır-ülkenin karşı karşıya bulunduğu avantaj ve riskler sınırın nasıl algılandığına ve sınırın ayırdığı tarafların taşıdığı özellikler ve birbirleriyle olan ilişkilerin niteliğine bağlıdır. Sınır, iletişim kurmak için kullanılan bir yer/araç olarak algılanabileceği gibi korunmak amacıyla ayırıcı bir unsur olarak da algılanabilir. Türkler kendi ülkelerini bir köprü olarak nitelerken, Lesser'e göre Avrupa, Türkiye'yi istikarsızlık bölgeleri ile arasında bir engel (ya da tampon bölge) olarak görmektedir.⁵⁶ Her iki yaklaşımın da haklı yönleri bulunmakla birlikte işaret ettikleri somut gerçek Türkiye'nin bir sınır-ülke olduğudur.

ABD gibi küresel güçler de farklı alt-sistemlere ait ülkelerle ilişkilerini yürütmek zorunda oldukları için sınır-ülkelerinkine benzer zorluklarla karşı karşıyadır. Ancak bu ülkeler izledikleri çifte standarda dayalı politikalarla bu zorluklardan sıyrılabilir. Örneğin ABD, İngiltere ya da Almanya ile ilişkilerinde, Irak, Rusya ya da Nijerya ile ilişkilerinde

54 Kemal Kirisci, "Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy," *Middle East Review of International Politics*, vol. 8, no 3, March 2004, <http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/jv8n1a4.html>

55 Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs," *Middle Eastern Studies*, vol. 35, no 4, October 1999, s. 152 ve 165.

56 Ian O. Lesser, "Köprü mü Engel mi? Soğuk Savaşın Ardından Türkiye ve Batı," Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser (ed.), *Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, İstanbul, Alfa, 2000, s. 125-179.

izlediğinden farklı bir yaklaşım izlemektedir. Post-modern devletler, pre-modern devletlerle ilişkilerinde bir çifte standart geliştirmişlerdir. Buna göre kendi aralarındaki ilişkilerle bu devletlerle olan ilişkileri aynı ilkeler çerçevesinde yürütülmez. Kendi ilişkilerinde kurumsal yapıları ön plana çıkarırken diğerleriyle ilişkilerinde reel politik yöntemleri kullanırlar. Ancak böylesi bir çifte standardı izlemek her iki dünyada da aynı anda yaşamak zorunda olan sınır-ülkeler için daha zordur. Bunun birinci nedeni, bu ülkelerin çelişkili sistemlerin özelliklerini kısmen taşımaları, ikinci nedeni ise dış politika sorunlarının birbiriyle iç içe geçmiş ve çoğu zaman birbiriyle etkileşim içerisinde olması nedeniyle farklı alt-sistemler arasında geçişkenliği sağlamasıdır.

Türkiye'nin son dönemde yaşadığı dış politika sorunlarının büyük bir kısmı, birbirinden son derece farklı Ortadoğu ve Avrupa stratejik kültürleri arasında bir sınır-ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi tarihsel ve kültürel bağları temsil ederken, ikincisi geleceğe yönelik projeleri temsil etmektedir. Aslında Türkiye'nin dış politika kimliği konusunda açık ve net bir seçim yaptığı ve sınır-ülke niteliğinden sıyrıldığı ileri sürülebilir. Avrupa'daki kurumsal oluşumlara katılımı ve bu yönde gösterdiği çabalar Türkiye'nin Avrupa sistemine dahil olma yönündeki kararlılığı göstermektedir. Örneğin AB ile üyelik müzakereleri sürecine başlayarak ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorunlu yargı yetkisi ve bu mahkemeye bireysel başvuru hakkını tanıyarak egemenlik yetkilerini paylaşmayı kabullenmiştir.

Ancak Türkiye'nin Avrupa tercihi, tarihsel derinliği olan stratejik kültür ve algılamaları hemen değiştiremediği için dış politika ikilemini de çözememektedir. Yürüyen bir üyelik sürecine rağmen yükselen Avrupa karşıtlığı bu konuda örnek gösterilebilir. Avrupalı olmak istemek (tercih) bugünkü güçsüzlük psikolojisinin bir sonucu, Avrupa'dan hoşlanmamak ise tarihsel deneyimlerin (stratejik kültür) bir uzantısıdır. Bu nedenle, eğer Türkiye yeterince güçlü ya da gelişmiş olsaydı AB'ye üye olmasına gerek kalmayacağı yönündeki tartışmalara sıklıkla şahit olmak mümkündü. Tercihler ve kültür arasındaki gerilim dış politika sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan tercihe rağmen, AB'nin tam üyesi olmamış ve Avrupa'ya tam entegre olamamış bir Türkiye, bir tarafta Avrupa ve diğer tarafta Ortadoğu ve Kafkaslar olmak üzere farklı stratejik kültürler arasında kalmaktan kurtulamamaktadır. Çünkü katılmak istediği alt-sistemin kuralları komşu olduğu diğer alt-sistemlerin davranış modelleri ve algılamaları ile örtüşmemektedir. Bu çelişkiler ABD ve AB gibi güçlü müttefik-

lerle ilişkilerde hem yardım bekleyen hem de aynı zamanda bu müttefiklere kafa tutmaya çalışan yaklaşımlarda kendini göstermektedir.

Türkiye'nin sınır-ülke konumunun yarattığı birinci zorluk, farklı alt-sistemlerden kaynaklanan sorunların birbiriyle iç içe geçmiş olmasıdır. Örneğin PKK sorunu, İran ve Ermenistan gibi komşularla ilişkiler ve su sorunu gibi tamamen Ortadoğu ile ilgili gibi görünen sorunlar, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini ve AB üyelik sürecini etkileyen birer Avrupa sorunu haline gelebilmektedir. Bu bağlamda, Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkiler AB ilerleme raporlarında yer bulabilmektedir.⁵⁷ PKK sorunu Yunanistan'la ilişkileri etkilemekte, Ermenistan'la ilişkilerin durumu AB ile görüşme gündemine girebilmekte, Irak'taki savaşın yine AB-ABD-Türkiye üçgenine yansımaları olabilmektedir.⁵⁸ Ancak buradaki asıl zorluk, bu farklı alt-sistemlerin tamamen farklı mantıklara göre ilişkileri düzenlemesi ve birbiriyle örtüşmeyen davranış modelleri önermesidir. Farklı dünyalar arasında köprü işlevi gören bir dış politika izleyebilmek için öncelikle stratejik kimlik sorununu aşmak gerekir. Bunun da yolu her iki dünyayı da bağdaştırabilen ve aralarındaki çelişkileri çözebilen bir stratejik kimlik ve kültür geliştirmekten geçer.

Sınır-ülke niteliğinden kaynaklanan ikinci sorun, bazı uluslararası sorunlara istem-dışı ya da stratejik çıkarlar dışındaki başka nedenlerle taraf olmak zorunda kalmaktır. Dış politika sorunları, Türkiye'yi çevreleyen bölgeler arasında çapraz bağlarla birbirine bağlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin birbirinden çok farklı bölgelerle arasındaki organik/toplumsal/kültürel bağlar, hem tutarlı bir stratejik kimlik geliştirmesini engellemekte hem de dış politika sorunlarını karmaşıktırmaktadır. Çünkü gelişmeler çoğu zaman stratejik planlar yerine bu bağlar tarafından şekillendirilmekte ve Türkiye kendi kontrolü dışında sorunlara taraf olabilmekte ve krizlerin içine çekilebilmektedir. Örneğin Türkiye'nin Kuzey Irak, Çeçenistan, Karabağ ve Bosna gibi sorunlara stratejik tercihler dışında toplumsal yapı nedeniyle otomatik olarak taraf olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorunlarda Türkiye'nin konumunun stratejik tercihlerle örtüştüğü ileri sürülebilir. Ancak Soğuk Savaş'ın hemen ardından bu sorunlar patlak verdiğinde temel stratejik tercihin bölgesel sorunlara karışmamak olduğu düşünülürse, Türkiye'nin uluslararası gelişmeler tarafından istem-dışı olarak aktif bir taraf konumu-

⁵⁷ Commission of the European Communities, *Turkey 2007 Progress Report*, SEC(2007) 1436, Brussels, s. 74-75 http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf

⁵⁸ Kirisci, "Between Europe and the Middle East."

na itildiğini ve tarafsız/pasif dış politika yaklaşımlarını değiştirmek zorunda kaldığını söyleyebiliriz.

Sınır-ülke niteliğinin doğurduğu üçüncü sorun, Kıbrıs ve PKK sorunu gibi farklı alt-sistemlerin etkisine açık belirli dış politika sorunlarının kronikleşmesidir. Kıbrıs, Avrupa ve Ortadoğu stratejik kültürleri arasında kalan gri alanlardan birisidir. Kıbrıs sorununun bu makale bağlamında taşıdığı bir özellik de Avrupa ve Ortadoğu alt-sistemleri arasındaki geçişkenliği sağlamasıdır. Kıbrıs'ın AB üyesi olması yoluyla sorunun Avrupa'ya taşınmış olmasına rağmen Ortadoğu alt-sistemine ilişkin tipik nitelikler taşıdığını söyleyebiliriz. Bu niteliğiyle bir bütün olarak ele alındığında aslında Kıbrıs da bir sınır-ülkedir. Kıbrıs'ta, güvenlik, kimlik ve jeopolitik bağlamındaki algılamalar çözümün önündeki engellerdir. Burada Avrupa tarzı çözüm çabalarının, geçmişten kaynaklanan kimliksel ve tarihsel güvensizlik nedeniyle sağlam bir tabana oturtulamadığı görülmektedir. Sorunun kalıcı çözümüne ilişkin en önemli adım, adanın bir bütün olarak ve sorunun taraflarının Avrupa alt-sistemine katılması olabilir. Aksi takdirde tarafların birbiriyle çelişen algı ve yaklaşımları çözümü engellemeye devam edecektir.

PKK sorunu da Avrupa ve Ortadoğu alt-sistemleri arasında geçişkenliği sağlayan bir sorundur. Sorunun en az Ortadoğu kadar bir Avrupa boyutunun varlığı inkâr edilemez. Konumuz açısından asıl önemli olan, sorunun kaynaklarından çok, izlenecek politika alternatifleridir. Türkiye ve diğer Ortadoğu ülkeleri açısından sorun, ulusal birlik ve kimliğe yönelik bir güvenlik sorunu iken, Avrupa açısından bir hak ve özgürlük sorunudur. Sorunun niteliğine ilişkin bu farklı saptamalar, çözüme ilişkin farklı formları da beraberinde getirmektedir. Bir tarafta askeri çözümler ön plana çıkarken, diğer tarafta hukuki çözümler vurgulanmakta ve her zaman bu iki yaklaşımı birlikte yürütmek mümkün olmamaktadır. Hukuki çözümlerin ulusal birlik ve güvenliği zayıflattığı, askeri çözümlerin de hukuki önlemlerin uygulanmasını engellediği yorumları bu çelişkileri somut bir şekilde yansıtmaktadır. Ortadoğu açısından bakıldığında sınır-ötesi operasyon çözüme yönelik bir politika alternatifi olarak değerlendirilirken, Avrupa yaklaşımında ise bu yöntem bir eleştiri konusu olabilmektedir. Azınlık hakları ve kültürel haklar konularındaki taleplerin, Kuzey Irak'taki oluşum ve Ortadoğu bağlamında gelişen parçalanma endişesi nedeniyle tam olarak karşılanamaması, AB ile ilişkileri olumsuz etkilemekte, bu da Türkiye'nin Avrupa sistemine tam entegrasyonunu engellemektedir.

Sınır-ülkelerin dış politikada karşı karşıya kaldığı dördüncü zorluk, etraftaki çelişkili alt-sistemlerin dezavantajlarından büyük ölçüde etkilenirken, avantajlarından sınırlı ölçüde yararlanılmasıdır. Bu avantaj ve dezavantajlar konusunda dış politika esnekliği ve istikrar ilginç birer örnek olabilir. Burada esnek bir dış politikadan kastedilen şey bağımsız hareket edebilme ve fırsatlardan yararlanma kapasitesidir. Dış politika, koşulların ve komşuların çizdiği çerçeve içerisinde yürütülür. Bir ülke, Avrupa'da olduğu gibi kurumsal bir çerçevede ve ortak karar mekanizmalarıyla ilişkilerin yürütüldüğü bir sistemin içerisindeyse istikrarın tadını çıkarır. Ancak böyle bir ülke tek başına hareket edemeyeceği için dış politika esnekliğinden yararlanamaz. Eğer bu ülkenin ait olduğu alt-sistemde ilişkiler kurumsal çerçeveden yoksun ve reelpolitığe dayalı bir şekilde yürütülüyorsa istikrar olasılığı çok düşüktür, ancak ülkenin sahip olduğu güç oranında esnek bir dış politika izlenebilir. Avrupa ve Ortadoğu arasında sınır-ülke niteliği ile dikkat çeken Türkiye, ne kurumsal ilişkilerin yarattığı istikrardan yararlanabilmekte ne de reelpolitığın kendisine sunduğu hareket serbestisini kullanabilmektedir. Bir tarafta Avrupa'da yaratılan ortak kurumsal çerçeve ve ilkeler bağlamında hareket serbestisi kısıtlanırken diğer tarafta Ortadoğu'dan kaynaklanan istikrarsızlık tehditleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Ortadoğu kaynaklı güvenlik sorunlarının Avrupa'nın dayattığı parametreler çerçevesinde ele alınması sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Örneğin PKK ile mücadelede Avrupa'nın eleştirel yaklaşımı zaman zaman Türkiye'yi zor durumda bırakabilmektedir.

Sınır-ülke konumu, Türk dış politikasında güvenlik kavramını ön plana çıkarmaktadır. Sınır-ülke niteliğinden kaynaklanan özellikleri nedeniyle Türkiye kronik bir güvensizlik duygusu ile karşı karşıyadır ve stratejik kültürlerinin izlerini taşıdığı her iki alt-sistemden de tehdit algılamaktadır. Ortadoğu'dan kaynaklanan fiziksel ve askeri tehdide karşın Avrupa kaynaklı bir psikolojik tehditten söz edilebilir. Tehdidin psikolojik boyutunda algılamalar ön plana çıkar. AB'nin Avrupa stratejik kültürüne dahil olabilmesi için Türkiye'den istediği siyasal reformlar ve azınlık haklarının geliştirilmesine ilişkin ve özellikle egemenlik yetkilerini zayıflatmaya yönelik taleplerin bazı çevrelerce ulusal birlik ve bütünlüğe yönelik bir tehdit ve Türkiye'nin parçalanmasına yönelik komplolar olarak yorumlanması buna örnek olarak gösterilebilir. Buradaki çelişki, bütünleşme çabalarının parçalama girişimi olarak yorumlanmasıdır. Avrupa düşmanlığı ile birlikte yürütülen bir AB üyelik süreci ve Ortadoğu kökenli kültür yapısına rağmen ona tepeden bakan bir yaklaşım jeopolitik konumdan kaynaklanan ikilemleri net bir şekilde yansıtmaktadır. Kültürel olarak ait olduğu yer ile

siyasal olarak katılmak istediği yer arasındaki gerilim Türk dış politikasının Soğuk Savaş sonrası karşılaştığı en temel sorundur.

Türk dış politikasındaki sorunların bir kısmı da Avrupa ile ilişkilerin Ortadoğu tarzı bir algılama ile yorumlanması ve Ortadoğu ile ilişkilerin Avrupa tarzı yaklaşımla ele alınmasından kaynaklanmaktadır. AB'nin reform taleplerinin parçalama girişimi olarak algılanması bunlardan birincisine örnektir. Azınlık haklarının geliştirilmesine yönelik reform talepleri, AB'nin Türkiye'de etnik ayrılıkçılığı teşvik etmesi olarak algılanmaktadır. İkinciye örnek ise, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgaline Türkiye'nin Avrupa yaklaşımıyla tepki vermesidir. Verilen tepki kimlik ve kültürel bağlar (din) temelinde çatışmanın reddedilmesiydi. Oysa Ortadoğu'da dış politika, reelpolitik ilkelere göre yürütülmektedir. Nitekim daha sonra Türkiye'nin kimlik temelli barışçı yaklaşımı onun güvenliğine yönelik tehditlere dönüşmüş, ne Irak halkı, ne Amerika ne de PKK'lılar memnun olmuş, Kuzey Irak'taki süreçler üzerindeki kontrol kaybedilmiş, PKK terörü yeniden canlanmıştır.

Ortadoğu ve Avrupa güvenlik algılamaları arasındaki farklılıklar Türkiye'nin güvenlik sorunlarını daha da karmaşıktırmaktadır. AB bugünkü yapısı itibarıyla Türkiye'nin reelpolitiğe dayalı klasik güvenlik kaygılarını anlamaktan uzaktır. AB, kendi içerisinde geliştirdiği hukuka dayalı ve barışçı entegrasyon yapısının diğer bölgelerde de uygulanabileceğini ve buralar için de bir model oluşturabileceğini düşünmektedir. Oysa Avrupa içi ilişkiler ile Ortadoğu ve Kafkaslardaki uluslararası ilişkiler farklı bağlamlarda ve farklı ilkelere göre yürütülmektedir. Avrupa'daki hukuka dayalı ilişkiler yerine bu bölgelerde hala dünya savaşları öncesi güç mücadeleleri devam etmekte ve devletler klasik güvenlik kaygılarıyla dış politika oluşturmaktadır. Bu nedenle AB ülkelerinin Türkiye'nin güvenlik kaygıları üzerinde beklenen hassasiyeti göstermedikleri görülmektedir. PKK konusundaki tutum ve Abdullah Öcalan'ın tutuklanmasından önce haftalarca İtalya'da kalması ve Türk hükümetine iade edilmemesi, bunun yanı sıra yine Türkiye için hassas bir güvenlik konusu olarak algılanan Kıbrıs'ta Türkiye'ye baskı yapılması, AB ve Türkiye'nin güvenlik algılamaları arasındaki farklara örnek olarak verilebilir.

Sonuç

İslam dünyası ile Batı arasında 11 Eylül sonrası artan gerilimler, İslam Konferansı Örgütü'ne üye, AB üyeliği için aday, Amerikan müttefiki ve halkı büyük çoğunlukla Müslüman olan bir Türkiye için dış politika da karışık ve çelişkili yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Bunların

bağdaştırılması ise Türkiye için yirmibirinci yüzyılın en önemli misyonlarından olacaktır. Farklı dış politika algı ve yaklaşımlarının bağdaştırılması sorumluluğunu bu kadar yoğun bir şekilde taşıyan belki de başka bir ülke daha yoktur. Bu, yalnızca soyut ve entelektüel bir misyon değil, aynı zamanda reelpolitik anlamda Türkiye'nin etkin ve saygın bir bölgesel güç olabilmesi için bir gerekliliktir.

Türkiye'nin farklı kültürlerin kesişim noktasında bulunmasına ve bunlardan etkilenmesine ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmayla, iç politika yansımaları da olan kültürel kimlik sorunlarından ziyade dış politika davranışları temelinde stratejik kültür kavramından yola çıkarak Türkiye'nin farklı dış politika yaklaşımları arasında sıkışmış konumu değerlendirilmiştir. Bu yapılırken, temel çıkış noktası, Türkiye'nin temel dış politika sorunlarının büyük bir kısmının bu özgün konumdan kaynaklandığı varsayımıdır. Bu makalede, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin uluslararası sistemdeki özgün konumunu ortaya koymaya çalışırken gösterilen örnek sorunların derinlemesine analizi yapılmamıştır. Ancak her bir örnek, bu çalışmanın ortaya koyduğu jeopolitik çerçeve içerisinde daha sonraki çalışmalar için ayrı birer analiz konusu olabilir.

Türkiye açısından sınır-ülke konumunun bir dış politika sorununa dönüşmesinin temel nedeni, özellikle güvenlikle ilgili temel sorunların Ortadoğu'dan kaynaklanması ve bu sorunlara çözümün Avrupa'da aranmasıdır. Türkiye, hem Avrupa sistemine entegre olabilecek ekonomik ve toplumsal yapıya hem de Ortadoğu'da kendi güvenliğini sağlayabilecek güce sahiptir. Ancak bu iki sistem arasında sınır-ülke konumunda bulunmak, sorunları daha karmaşık hale getirmektedir. İşleyiş mantıkları birbirinden son derece farklı olan bu alt-sistemlerin sorunları ile çözüm yaklaşımlarının birbiriyle iç içe geçmesi nedeniyle çoğu zaman gerçekler ve algılamalar arasındaki gerilimler bir türlü çözülememektedir. Bu da bazı dış politika sorunlarının kronikleşmesine, bazılarının ise komşu ülkelerle ilişkileri normalde olması beklenenden daha da kötüleştirmesine neden olmaktadır. Bir tarafta Avrupa'da entegrasyonun ilerlemesiyle ortaya çıkan ilişkilerin yapısı ve diğer tarafta Ortadoğu ile ilişkilerin yoğunlaşması, bu iki alt sistem arasındaki algılama ve politika farklılıklarının Türkiye'de daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Buradaki asıl sorun sınır-ülke konumunda bulunmak değil, bu konumun yarattığı çelişki ve gerilimlerdir. Farklı alt-sistemlerden kaynaklanan bu gerilim ve çelişkilerin çözülmesi, Türkiye'nin sınır-ülke niteliğini ortadan kaldırmaz, ama dış politikada sahip olunan dezavantajları avantaja dönüştürme konusunda bir katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mustafa. "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, vol. 35, no 4, October 1999, s. 152-186.
- Aydın, Mustafa. "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 366-439.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernity and Its Discontents*, Cambridge: Polity Press, 1997.
- Brubaker, Rogers ve Frederick Cooper. "Beyond Identity", *Theory and Society*, vol. 29, no 1, February 2000, s. 1-47.
- Citino, Nathan J. "The Global Frontier: Comparative History and the Frontier-Borderlands Approach in American Foreign Policy", *Diplomatic History*, vol. 25, no 4, Fall 2001, s. 677-693
- Commission of the European Communities. *Turkey 2007 Progress Report*, SEC(2007) 1436, Brussels.
- http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf
- Cooper, Robert, *Post-Modern State and the New World Order*, Demos, 2000.
- Cordesman, Anthony H. "Terrorist and Extremist Movements in the Middle East: The Impact on the Regional, Military Balance", with the assistance of Bobby Roshan, Working Draft, Center for Strategic and International Studies, 2005. [http://www.csis.org/media/csis/pubs/050329_terrandextmvmts\[1\].pdf](http://www.csis.org/media/csis/pubs/050329_terrandextmvmts[1].pdf)
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Deutsch, Karl. "Concepts and Processes", Andrew Linklater (ed.), *International Relations, Critical Concepts in Political Science*, vol. II, London, Routledge, 2000, s. 652-664.
- Eralp, Atila. "Sistem", Atila Eralp (ed.) *Devlet ve Ötesi. Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 125-153.
- Gray, Colin S. "Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back", *Review of International Studies*, vol. 25, no 1, January 1999, s. 49-69.

- Holsti, K. J. "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, vol. 14, no 3, September 1970, s. 233-309.
- Hudson, Valerie. "Cultural Expectations of One's Own and Other Nations' Foreign Policy Action Templates", *Political Psychology*, vol. 20, no 4, December 1999, s. 767-801.
- Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Touchstone, 1996.
- Johnston, Alastair Iain. "Thinking About Strategic Culture", *International Security*, vol. 19, no 4, Spring 1995, s. 32-64.
- Kagan, Robert. *Of Paradise and Power, America and Europe in the New World Order*, New York: Vintage Books, 2004.
- Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. "Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no 5, September 2006, s. 928-958.
- Karsh, Efraim. "Cold War, post-Cold War: Does It Make a Difference for the Middle East?", *Review of International Studies*, vol. 23, no 3, July 1997, s. 271-291.
- Kazan, Işıl. "Turkey: Where Geopolitics Still Matters", *Contemporary Security Policy*, vol. 26, no 3, December 2005, s. 588-604.
- Kirisci, Kemal. "Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy", *Middle East Review of International Politics*, vol. 8, no 3, March 2004, <http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/jv8n1a4.html>
- Klein, Yitzhak. "A Theory of Strategic Culture", *Comparative Strategy*, vol. 10, no 1, January 1991, s. 3-23.
- Kupchan, Charles. *The End of the American Era*, New York: Vintage Books, 2002.
- Lantis, Jeffrey S. "Strategic Culture and National Security Policy", *International Studies Review*, vol. 4, no 3, Fall 2002, s. 87-113.
- Lesser, Ian O. "Köprü mü Engel mi? Soğuk Savaşın Ardından Türkiye ve Batı", Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser (ed.), *Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, İstanbul: Alfa, 2000, s. 125-179.
- Lewis, Bernard. *From Babel to Dragomans, Interpreting the Middle East*, New York: Oxford University Press, 2004.

- Manners, Ian. "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no 2, June 2002, s. 235-258.
- Meyer, Cristoph O. "Theorizing European Strategic Culture Between Convergence and the Persistence of National Diversity", *CEPS Working Document No 204*, Brussels: Centre for European Policy Studies, June 2004.
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Revised by Kenneth W. Thompson, Sixth Edition, New York: McGraw Hill, 1985.
- Olsen, Johan P. "The Many Faces of Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no 5, December 2002, s. 921-952.
- Oran, Baskın. "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 20-29.
- Oran, Baskın. "TDP'nin Temel İlkeleri", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 46-53.
- Russett, Bruce, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- Sorensen, Georg. "An Analysis of Contemporary Statehood: Consequences for Conflict and Cooperation", *Review of International Studies*, vol. 23, no 3, July 1997, s. 253-269.
- Sorensen, Georg. "States are Not 'Like Units': Types of State and Forms of Anarchy in the Present International System", *The Journal of Political Philosophy*, vol. 6, no 1, March 1998, s. 79-98.
- Sprout, Harold and Margaret Sprout. "Environmental Factors in the Study of International Politics", *The Journal of Conflict Resolution*, vol. 1, no 4, December 1957, s. 309-328.
- Thompson, William R. "The Regional Subsystem: A Conceptual Explication and a Propositional Inventory", *International Studies Quarterly*, vol. 17, no 1, March 1973, s. 89-117.
- Varyrnen, Raimo. "Regional Conflict Formations: An Intractable Problem of International Relations", *Journal of Peace Research*, vol. 21, no 4, November 1984, s. 337-359.
- Wallace, William. "The Sharing of Sovereignty: The European Paradox", *Political Studies*, vol. 47, no 3, Special Issue, 1999, s. 503-521.

- Waltz, Kenneth N. "Anarchic Orders and Balances of Power", Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics*, New York: Colombia University Press, 1986, s. 98-130.
- Wendt, Alexander. *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Wish, Naomi Bailin. "Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions", *International Studies Quarterly*, vol. 24, no 4, December 1980, s. 532-554.